

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

**Η σύγκρουση των ενεργειακών πολιτικών Ρωσίας - ΕΕ υπό το
πρίσμα του ρεαλισμού.
Διλήμματα ασφαλείας σε ένα συγκρουσιακό περιβάλλον.**

ΚΕΡΕΡΕΣ Φ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Διπλωματική εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς, ως μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στις Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές

Πειραιάς, Σεπτέμβριος 2016

**UNIVERSITY OF PIRAEUS
DEPARTMENT OF INTERNATIONAL AND
EUROPEAN STUDIES**

**MASTER PROGRAM IN INTERNATIONAL AND
EUROPEAN STUDIES**

**The conflict of EU and Russia energy policies according to
realism.
Security Dilemmas in a confrontational environment.**

**By
KERERES F. NIKOLAOS**

Master Thesis submitted to the Department of International and European Studies of the University of Piraeus in
partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of International and European Studies

Piraeus, Greece, September 2016

Η σύγκρουση των ενεργειακών πολιτικών Ρωσίας - ΕΕ υπό το πρίσμα του ρεαλισμού.

Διλήμματα ασφαλείας σε ένα συγκρουσιακό περιβάλλον.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Φ. ΚΕΡΕΡΕΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι προσπάθειες της ΕΕ να θεσμοθετήσει την ενεργειακή σχέση ΕΕ -Ρωσίας, καθώς και οι προσπάθειές της να κατασκευάσει μια κοινή πολιτική ενεργειακής ασφάλειας εξετάζεται και αποδεικνύεται ότι η ΕΕ παραμένει διαιρεμένη σε θέματα ενέργειας. Η ενεργειακή πολιτική της Ρωσίας απέναντι στην ΕΕ συγκρούεται ουσιαστικά με εκείνη της ΕΕ. Οι συνολικά άκρως αντιφατικές προσεγγίσεις για τις διεθνείς σχέσεις των αντίστοιχων μερών αποδεικνύεται ότι αναστέλλουν σημαντικά τη δημιουργία ισότιμων όρων ανταγωνισμού στον τομέα της ενέργειας. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η ΕΕ θεωρεί την απελευθέρωση ως μέσο για την επίτευξη της ενεργειακής ασφάλειας, η Ρωσία χρησιμοποιεί την ενέργεια ως πολιτικό εργαλείο εξουσίας και υπονομεύει τις προσπάθειες της ΕΕ να καταλήξει σε μια κοινή στάση όσον αφορά την ενεργειακή ασφάλεια. Η συνολική σχέση ΕΕ - Ρωσίας χαρακτηρίζεται από ασυμμετρία: ενώ η ΕΕ επιδιώκει να ενσωματώσει τη Ρωσία στο ευρωπαϊκό σύστημα χρησιμοποιώντας την κανονιστική της δύναμη, η *realpolitik* της Ρωσίας επικεντρώνεται στη διατήρηση της κυριαρχίας, και, εν τέλει, στη διατήρησή της ως η μοναδική εναλλακτική λύση για η ΕΕ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή.....σελ.	5
2. Η ενεργειακή σχέση Ε.Ε. – Ρωσίας.....σελ.	7
3. Ο «πόλεμος του φυσικού αερίου» του 2006 και η απάντηση της ΕΕ.....σελ.	9
4. Η θεσμική προσέγγιση της ΕΕ.....σελ.	14
5. Ρωσικός γεωπολιτικός ρεαλισμός.....σελ.	26
6. Η ουκρανική κρίση του 2014.....σελ.	38
7. Η ενεργειακή και γεωπολιτική στροφή της Ρωσίας.....σελ.	42
8. Επίλογος.....σελ.	45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.	47

1. Εισαγωγή

Με ένα ποσοστό που ανέρχεται περίπου στο 30% της συνολικής κατανάλωσης φυσικού αερίου της ΕΕ, το φυσικό αέριο από τη Ρωσία έχει γίνει μια ζωτική ανάγκη, και ως εκ τούτου επίσης ένα στρατηγικό βάρος για την Ε.Ε. Η παρούσα εργασία θα εξετάσει το δίλημμα της ενεργειακής ασφάλειας της ΕΕ με τη Ρωσία. Θα αποδειχθεί ότι, σύμφωνα με τη συνολική αντίληψη της διεθνούς πολιτικής, η ΕΕ επιχειρεί να θεσμοθετήσει την ενεργειακή σχέση ΕΕ-Ρωσίας, και να ευθυγραμμιστεί με τις αρχές της αγοράς. Θα υποστηριχθεί ότι, η αρχή της ΕΕ ως «σχέδιο ειρήνης» επηρεάζει σημαντικά και οδηγεί σε θεσμοκεντρική προσέγγιση της ΕΕ στις διεθνείς σχέσεις. Το κανονιστικό πρόγραμμα «ήπιας ισχύος» της ΕΕ εξηγεί τη χρήση της ρητορικής αλληλεξάρτησης στην ενεργειακή σχέση της με τη Ρωσία, καθώς και τις προσπάθειές της να θεσμοθετήσει τη σχέση με τη Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας (ECT-Energy Charter Treaty) και τον Ενεργειακό Χάρτη Πορείας για το 2050. Θα δείξει, ωστόσο, ότι η Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας και ο Ενεργειακός Χάρτη Πορείας για το 2050, μπορούν ουσιαστικά να θεωρηθούν ως μια προσπάθεια της ΕΕ να εξάγει το μοντέλο της κοινής αγοράς, ωστόσο, είναι ιδιαίτερα ασυμβίβαστη με την ενεργειακή πολιτική της Ρωσίας, και ειδικότερα, με την πολιτικο-οικονομική θέση της κρατικής Gazprom. Λόγω της δεσπόζουσας θέσης της Gazprom στη Ρωσία, και την εξαιρετικά μονοπωλιακή της θέση πάνω στις εξαγωγές φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, εξακολουθεί να υπάρχει μικρή πιθανότητα, η προσπάθεια της ΕΕ να θεσμοθετήσει τη σχέση ενέργειας μέσω της Συνθήκης του Χάρτη Ενέργειας να είναι επιτυχής.

Η προσέγγιση της ΕΕ για την ενεργειακή ασφάλεια επίσης υπονομεύεται από το εσωτερικό της Ένωσης. Στην ουσία, επειδή η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν έχει καμία επίσημη νομιμοποίηση για την ενεργειακή πολιτική των κρατών μελών, τα κράτη μέλη επιδιώκουν την ενεργειακή πολιτική που εξυπηρετεί καλύτερα τα εθνικά τους συμφέροντα. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να υποστηριχθεί ότι, οι βασικές χώρες της ΕΕ ακολουθούν πολιτικές «οικονομικού εθνικισμού», όπου τα εμπορικά συμφέροντα των αντίστοιχων εθνικών ενεργειακών παικτών τους, παρακάμπτουν τα κοινά συμφέροντα της ενεργειακής ασφάλειας της ΕΕ. Πράγματι, οι εκτεταμένες διμερείς συμφωνίες μεταξύ των εθνικών ενεργειακών παικτών αυτών των χωρών και της Gazprom είναι ένα από τα κύρια εμπόδια για μια συνεκτική πανευρωπαϊκή πολιτική ενεργειακής ασφάλειας. Στο πλαίσιο αυτό, θα εξεταστεί το ευρύτερο χάσμα μεταξύ των προσεγγίσεων των χωρών της ΕΕ με τη Ρωσία. Η ενεργειακή πολιτική της Ρωσίας στη συνέχεια θα εξεταστεί και θα τεθεί σε ευρύτερο πλαίσιο, αυτό της εξωτερικής πολιτικής της χώρας μέσα από τη ρεαλιστική προσέγγιση. Σύμφωνα με τις βασικές αξίες του ρεαλισμού, και

σε αντίθεση με την θεσμική θεώρηση και την πολυμέρεια της ΕΕ, ο εθνοκεντρισμός και η επιδίωξη των εθνικών συμφερόντων κυριαρχούν στη Ρωσική εξωτερική πολιτική.

Η ενεργειακή πολιτική αποτελεί επίσης αναπόσπαστο μέρος της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής. Η Ρωσία χρησιμοποιεί την ενέργεια ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής, ιδιαίτερα στο «εγγύς εξωτερικό», σε χώρες εντός της σφαίρας επιρροής της Μόσχας. Ο ρωσικός γεωπολιτικός ρεαλισμός έρχεται σε σύγκρουση με τις πολιτικές της ΕΕ στην «κοινή γειτονία», αλλά και στην Κασπία, όπου η ΕΕ προσπαθεί να δημιουργήσει νέες ενεργειακές σχέσεις για να μειώσει την εξάρτησή της από τη Ρωσία. Για την προστασία του δικού της ενεργειακού εφοδιασμού- την ασφάλεια της ζήτησης - και την διατήρηση της στρατηγικά πλεονεκτικής της θέσης ως ο κυρίαρχος προμηθευτής του φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, η Ρωσία υπονομεύει ενεργά τις προσπάθειες της ΕΕ να διαφοροποιήσει τις πηγές του ενεργειακού εφοδιασμού της. Πράγματι, αντί να είναι μια «στρατηγική εταιρική σχέση», θα πρέπει να υποστηριχθεί ότι, η συνολική σχέση ΕΕ-Ρωσίας χαρακτηρίζεται από στρατηγική αντιπαλότητα. Οι «ειδικές σχέσεις» που η Ρωσία καλλιεργεί με τις βασικές χώρες της ΕΕ αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της στρατηγικής της Μόσχας «διαίρει και βασίλευε» προς την ΕΕ: μια συνειδητή προσπάθεια να οξύνει τα θέματα που αφορούν την ενέργεια και να διευρύνει το συνολικό χάσμα μεταξύ των κρατών μελών, ενώ εξασφαλίζει περαιτέρω ευκαιρίες για την Gazprom, συσφίγγοντας στην ουσία την «ενεργειακή θηλειά» γύρω από την ΕΕ.

Οι ρωσο-γερμανικές σχέσεις, αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του «οικονομικού εθνικισμού» σε συνδυασμό με τη στρατηγική της Μόσχας να υπονομεύει τις προσπάθειες της ΕΕ να κατασκευάσει μια συνεκτική πολιτική για την ενεργειακή ασφάλεια, με πιο σημαντικό αποτέλεσμα – τον αγωγό φυσικού αερίου Nord Stream - με δυνητικά εξαιρετικά σημαντικές γεωπολιτικές συνέπειες. Τελειώνοντας, θα υποστηριχθεί ότι, πιο βασικό πρόβλημα της ΕΕ στον τομέα της ενέργειας, και σε γενικές γραμμές, η σχέση με τη Ρωσία, είναι μια θεμελιώδης παρεξήγηση της φύσης της Ρωσίας. Θα υποστηριχθεί ότι η ΕΕ φαίνεται να έχει αποτύχει για να προσεγγίσει τη Ρωσία με ρεαλιστικούς όρους, ως ανερχόμενη δύναμη και στρατηγικό και ιδεολογικό αντίπαλο.

2. Η ενεργειακή σχέση Ε.Ε. – Ρωσίας

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) είναι ο μεγαλύτερος εισαγωγέας ενέργειας παγκοσμίως.¹ Το μερίδιο του φυσικού αερίου στην ενεργειακή κατανάλωση της ΕΕ έχει αυξηθεί σημαντικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες, και η ζήτηση αναμένεται να αυξηθεί περαιτέρω καθώς το φυσικό αέριο έχει γίνει το κύριο καύσιμο για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας στην ΕΕ². Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΔΟΕ, η ζήτηση φυσικού αερίου στην ΕΕ θα αυξηθεί από το σημερινό επίπεδο στα 540 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα (bcm) σε κατά προσέγγιση 800 bcm το 2030³. Το ποσοστό αυτό δείχνει ότι η εγχώρια παραγωγή φυσικού αερίου των χωρών της ΕΕ, η οποία το 2005 κάλυπτε το 43% της ζήτησης, θα ικανοποιεί λιγότερο από το 25% της ζήτησης το 2030⁴. Ως εκ τούτου, η εξάρτηση της ΕΕ από τις εισαγωγές φυσικού αερίου θα αυξηθεί δραματικά και αναμένεται να φθάσει το 80% το 2030⁵. Επί του παρόντος, τρεις χώρες - Ρωσία, Νορβηγία και Αλγερία – προμηθεύουν το 88% των συνολικών εισαγωγών φυσικού αερίου, και περίπου το ήμισυ της συνολικής κατανάλωσης φυσικού αερίου της ΕΕ. Από αυτά, μακράν η πιο σημαντική πηγή εφοδιασμού είναι η Ρωσία με μερίδιο 40-50% των εισαγωγών, καθώς και ένα μερίδιο 22-28% της συνολικής κατανάλωσης της ΕΕ⁶. Η Ρωσία έχει μακράν τα μεγαλύτερα αποδεδειγμένα αποθέματα φυσικού αερίου στον κόσμο, με συνολικό μερίδιο περίπου 26%, και αποτελεί τον μεγαλύτερο παραγωγό και εξαγωγέα στον κόσμο. Πάνω από το 60% των συνολικών εξαγωγών ρωσικού φυσικού αερίου οδηγούνται προς την ΕΕ. Σε αντίθεση με το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο είναι ένα τοπικό αγαθό καθώς η μεταφορά του

¹ Φαραντούρης Ν. (2012), *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία & Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη.

² Barnes, J., Hayes, M.H., Jaffe, A.M., Victor, D.G. (2006) Introduction to the Study in: Victor, D.G., Jaffe, A.M., Hayes, M.H. (eds.) *Natural Gas and Geopolitics: from 1970-2040*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 3-24. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://assets.cambridge.org/97805218/65036/frontmatter/9780521865036_frontmatter.pdf

³ Goldthau, A. (2008) 'Rhetoric versus Reality: Russian Threats to European Energy Supply', *Energy Policy*, 36 (2), σελ. 686-692. Grigoryev, Y. (2007) 'Today or not Today: Deregulating the Russian Gas Sector', *Energy Policy*, 35 (5), σελ. 3036-3045. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1137645

⁴ Finon, D. & Locatelli, C. (2008) 'Russian and European Gas Interdependence: Could Contractual Trade Channel Geopolitics?', *Energy Policy*, 36 (1), σελ. 423-442.

⁵ Goldthau, A. (2008) 'Rhetoric versus Reality: Russian Threats to European Energy Supply', *Energy Policy*, 36 (2), σελ. 686-692. Grigoryev, Y. (2007) 'Today or not Today: Deregulating the Russian Gas Sector', *Energy Policy*, 35 (5), σελ. 3036-3045. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1137645 ; Lucas, E. (2008) *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, Basingstoke, Palgrave Macmillan. ; Umbach, F. (2006) 'Europe's Next Cold War: The European Union Needs a Plan to Secure its Energy Security', *Internationale Politik* (Global Edition), σελ. 64-71. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/13095>

⁶ Aalto, P. & Westphal, K. (2007) Introduction στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 1-21. ; Leal-Arcas, R. (2009) 'The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?', *European Foreign Affairs Review*, 14 (3), σελ. 337-366. ; Reymond, M. (2007) 'European Key Issues Concerning Natural Gas: Dependence and Vulnerability', *Energy Policy*, 35 (8), σελ. 4169-4176.

μέσο δεξαμενόπλοιων είναι εξαιρετικά δύσκολη και δαπανηρή υπόθεση, καθιστώντας την προσφορά εξαρτώμενη από τις υποδομές αγωγών.

Ως αποτέλεσμα, η αγορά του φυσικού αερίου έχει διμερή χαρακτήρα, με συμβαλλόμενα μέρη σε κάθε άκρο του αγωγού⁷. Το φυσικό αέριο της Ρωσίας προς την ΕΕ ρέει αποκλειστικά μέσα από τη ρωσική κρατική εταιρεία ενέργειας, τη Gazprom. Η υψηλή εξάρτηση από τη Ρωσία ως πηγή φυσικού αερίου και το μονοπώλιο της υποδομής προσφοράς από την Gazprom βρίσκονται στο επίκεντρο του διλήμματος της ενεργειακής ασφάλειας της ΕΕ με τη Ρωσία⁸.

⁷ Goldthau, A. (2008) 'Rhetoric versus Reality: Russian Threats to European Energy Supply', *Energy Policy*, 36 (2), σελ. 686-692. Grigoryev, Y. (2007) 'Today or not Today: Deregulating the Russian Gas Sector', *Energy Policy*, 35 (5), σελ. 3036-3045. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://papers.ssm.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1137645

⁸ Φαραντούρης Ν. (2012), *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία & Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη.

3. Ο «πόλεμος του φυσικού αερίου» του 2006 και η απάντηση της ΕΕ

Παρά το γεγονός ότι η Ρωσία και η προκάτοχός της, η ΕΣΣΔ, ήταν αξιόπιστοι προμηθευτές ενέργειας προς την Ευρώπη για σχεδόν 30 χρόνια⁹, η βίαιη κατάληψη των ιδιωτών ανταγωνιστών της από την κρατική Gazprom μεταξύ του 2004 και του 2005 και η συνακόλουθη μεγάλη κρατική συγκέντρωση του τομέα ενέργειας στη Ρωσία οδήγησε σε ανησυχίες την ΕΕ ότι η «φωσική κυβέρνηση επιδιώκει κρατικό έλεγχο των ενεργειακών πόρων της Ρωσίας για να χρησιμοποιεί την ενέργεια ως πολιτικό μοχλό»¹⁰. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Ρωσία είχε πράγματι χρησιμοποιήσει τις διαταραχές του εφοδιασμού ενέργειας σε πολλές περιπτώσεις ως πολιτικό εργαλείο¹¹. Σύμφωνα με τον Μοροζον¹², «κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών σχεδόν σε οποιαδήποτε κρίση στις σχέσεις της Ρωσίας με τους γείτονές της, έχει πάντοτε χρησιμοποιήσει την ενέργεια ως όπλο, το οποίο επηρεάζει επίσης μερικές φορές τους καταναλωτές της ΕΕ». Ως εκ τούτου η ΕΕ αφυπνίστηκε από την υπερβολική εξάρτησή της από τη Ρωσία για το φυσικό αέριο μόνο μετά σύγκρουση φυσικού αερίου το Δεκέμβριο 2005 – Ιανουάριο 2006 μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας¹³. Με περίπου το 80% του δεσμευμένου αερίου από την ΕΕ να ρέει μέσω αγωγών που διασχίζουν τη χώρα, η Ουκρανία είναι η ζωτική χώρα διαμετακόμισης ρωσικού φυσικού αερίου προς την Ευρώπη¹⁴. Η σύγκρουση μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας κορυφώθηκε με τη μείωση της πίεσης στους αγωγούς από την Gazprom, με αποτέλεσμα τη μείωση της προσφοράς, η οποία επηρέασε και τα κράτη μέλη της ΕΕ. «Η παροχή φυσικού αερίου προς τη Γαλλία μειώθηκε κατά 25-30%, στην Αυστρία μειώθηκε κατά 33%, και η Ιταλία έλαβε περίπου 25% λιγότερο αέριο από το

⁹ Morozov, V. (2007) Energy Dialogue and the Future of Russia: Politics and Economics in the Struggle for Europe in: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 43-61.

¹⁰ Light, M. (2008) 'Keynote Article: Russia and the EU: Strategic Partners or Strategic Rivals?', *Journal of Common Market Studies*, 46 (Special Issue: The JCMS Annual Review of the European Union in 2007), σελ. 7-27.

¹¹ Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf

¹² Morozov, V. (2007) Energy Dialogue and the Future of Russia: Politics and Economics in the Struggle for Europe σε: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 43-61.

¹³ Umbach, F. (2010) 'Global Energy Security and the Implications for the EU', *Energy Policy*, 38 (3), σελ. 1229-1240.

¹⁴ Aalto, P. & Westphal, K. (2007) Introduction σε: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 1-21. ; Baran, Z. (2007) 'EU Energy Security: Time to End Russian Leverage', *The Washington Quarterly*, 30 (4), σελ. 131-144. ; Spanjer, A. (2007) 'Russian Gas Price Reform and the EU-Russia Gas Relationship: Incentives, Consequences and European Security of Supply', *Energy Policy*, 35 (5), σελ. 2889-2898. ; Victor, N.M. & Victor, D.G. (2006) Bypassing Ukraine: Exporting Russian Gas to Poland and Germany σε: Victor, D.G., Jaffe, A.M., Hayes, M.H. (eds.) *Natural Gas and Geopolitics: from 1970-2040*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 122-168.

κανονικό». ¹⁵ Ενώ οι άμεσες αιτίες του «πολέμου του φυσικού αερίου», ήταν τα χρόνια προβλήματα της Ουκρανίας στην πληρωμή του ρωσικού φυσικού αερίου που προμηθευόταν, οι βαθύτεροι λόγοι για τη σύγκρουση που είχε ως συνέπειες τη διακοπή προμήθειας φυσικού αερίου με προορισμό την Ευρώπη και τον προτεινόμενο τετραπλασιασμό της τιμής του φυσικού αερίου της Ουκρανίας από την Gazprom τον Μάρτιο 2005¹⁶, βρίσκονται αλλού.

Οι ρωσο-ουκρανικές σχέσεις μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ αντιμετώπισαν διάφορες διακυμάνσεις. Ακόμη και πριν από την σύγκρουση του φυσικού αερίου του 2006, η Ρωσία είχε, στις αρχές έως τα μέσα της δεκαετίας του 1990, χρησιμοποιήσει τις περικοπές εφοδιασμού με φυσικό αέριο ως μέσο για να εξαναγκάσει την Ουκρανία να παραδώσει τον πλήρη έλεγχο του στόλου της Μαύρης Θάλασσας στο Ναυτικό της Ρωσίας και να αναγκάσει τη χώρα να ενταχθεί σε μια τελωνειακή ένωση με τη Ρωσία και άλλα μέλη της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ).¹⁷

Η Ρωσία έθεσε ορισμένους περιορισμούς στην Ουκρανία, μειώνοντας σημαντικά την ελευθερία ελιγμών της στη διεθνή πολιτική σκηνή. Στον τομέα της ενέργειας, οι χώρες της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών, συμπεριλαμβανομένης της Ουκρανίας, ήταν σε θέση να επωφεληθούν από τη διπλή τιμολογιακή πολιτική της Ρωσίας. Η διπλή τιμολογιακή πολιτική της Gazprom έχει σχεδιαστεί για να επωφεληθούν εγχώρια νοικοκυριά και βιομηχανίες. Στην ουσία, η ρωσική εγχώρια κατανάλωση φυσικού αερίου επιδοτείται από τα έσοδα από τις υψηλότερες τιμές πώλησης του φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, η οποία επιτρέπει επίσης στη Ρωσία την πώληση φυσικού αερίου σε χώρες της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών σε χαμηλότερες τιμές.¹⁸

Έχοντας πρόσβαση σε επιδοτούμενες τιμές φυσικού αερίου, η Ρωσία έθετε ορισμένες προϋποθέσεις για τις χώρες που προμηθεύονταν αέριο. Στην περίπτωση της Ουκρανίας, μετά την Πορτοκαλί Επανάσταση, η οποία έληξε τον Ιανουάριο του 2005, ο νεοεκλεγείς πρόεδρος Βίκτορ Γιουσένκο αποστασιοποιήθηκε από τη Ρωσία και άρχισε να κινεί τη χώρα συστηματικά

¹⁵ Spanjer, A. (2007) 'Russian Gas Price Reform and the EU-Russia Gas Relationship: Incentives, Consequences and European Security of Supply', *Energy Policy*, 35 (5), σελ. 2889-2898.

¹⁶ Bilgin, M. (2009) 'Geopolitics of European Natural Gas Demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East', *Energy Policy*, 37 (11), σελ. 4482-4492.

¹⁷ Morozov, V. (2007) *Energy Dialogue and the Future of Russia: Politics and Economics in the Struggle for Europe* στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 43-61.

¹⁸ Heinrich, A. (2008) 'Under the Kremlin's Thumb: Does Increased State Control in the Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?', *Europe-Asia Studies*, 60 (9), σελ. 1539-1574.

προς τη Δύση. Οι εξελίξεις αυτές θεωρήθηκαν από τη ρωσική κυβέρνηση ως άμεσα εχθρικές. Η Ρωσία αντέδρασε προτείνοντας τον τετραπλασιασμό των τιμών του φυσικού αερίου που καταβάλλονται από την Ουκρανία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, γνωρίζοντας ότι η Ουκρανία δεν θα μπορούσε να αντέξει οικονομικά να πληρώσει τις υψηλότερες τιμές. Ο «πόλεμος του φυσικού αερίου», με την ενορχηστρωμένη κάλυψη των μέσων ενημέρωσης από την Μόσχα και την προσωπική συμμετοχή του Ρώσου Προέδρου Βλαντιμίρ Πούτιν, θεωρείται ευρέως ότι ήταν μια υπολογισμένη κίνηση για να τιμωρήσει την Πορτοκαλί Κυβέρνηση της Ουκρανίας για τις φιλοδυτικές της πολιτικές και να προωθήσει τις φιλορωσικές δυνάμεις της αντιπολίτευσης στις επερχόμενες βουλευτικές εκλογές του Μαρτίου 2006¹⁹. Με την ανάληψη αυτής της επίδειξης ισχύος εναντίον της Ουκρανίας, η Μόσχα κατέστησε σαφές ότι δεν δίστασε να χρησιμοποιήσει το ενεργειακό της «όπλο» ως τιμωρητικό εργαλείο εναντίον των χωρών που θεωρεί ότι είναι μέσα στη σφαίρα επιρροής της. Μετά τη σύγκρουση του φυσικού αερίου του 2006, αυτό το είδος της ρωσικής συμπεριφοράς, έχει γίνει ο κανόνας, όχι η εξαίρεση, με το «όπλο του φυσικού αερίου», να έχει χρησιμοποιηθεί για να ασκηθεί πολιτική πίεση στις χώρες της Βαλτικής, τη Λευκορωσία, τη Γεωργία, τη Μολδαβία και την Ουκρανία.

Παρά το γεγονός ότι η πραγματική παύση παροχής φυσικού αερίου προς την Ουκρανία διήρκεσε μόνο τρεις ημέρες τον Ιανουάριο του 2006, είχε ως αποτέλεσμα να τεθεί πολύ έντονα το ζήτημα της ενεργειακής ασφάλειας στις Βρυξέλλες. Η ΕΕ ανταποκρίθηκε γρήγορα στην κρίση του φυσικού αερίου με την Πράσινη Βίβλο του Μαρτίου 2006, για την ενεργειακή ασφάλεια. Η πολύ σοβαρή αντιμετώπιση του διλήμματος ενεργειακής ασφάλειας που αντιμετωπίζει η ΕΕ απεικονίζεται από την πρώτη φράση του εγγράφου: «*Η Ευρώπη έχει εισέλθει σε μια νέα ενεργειακή εποχή*»²⁰. Η Πράσινη Βίβλος αναγνώρισε σαφώς την απειλή της ενεργειακής ασφάλειας που προκύπτει από την υπερβολική εξάρτηση από λίγους προμηθευτές, κυρίως τη Ρωσία, και κατά συνέπεια προτείνει μια σειρά πολιτικών. Αναγνώρισε την ανάγκη για εξασφάλιση νέων πηγών ενέργειας μέσω της διαφοροποίησης των προμηθευτών. Επιπλέον προτάθηκαν η δημιουργία νέων ενεργειακών σχέσεων με τους παραγωγούς στην περιοχή της Κασπίας, τη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, καθώς και η κατασκευή νέων αγωγών που συνδέουν αυτές τις περιοχές απευθείας στις ευρωπαϊκές αγορές. Το μονοπώλιο της Gazprom, παρόλο που δεν κατονομάζεται ρητώς, στους

¹⁹ Baev, P.K. (2008) *Russian Energy Policy and Military Power*, London, Routledge.

²⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) Πράσινη Βίβλος: Ευρωπαϊκή στρατηγική για αειφόρο, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:127062&from=EL>

υφιστάμενους αγωγούς προς την Ευρώπη, αναγνωρίστηκε ως σαφής ανισορροπία στην υπάρχουσα υποδομή ενεργειακού εφοδιασμού, ως εκ τούτου, προτάθηκε το δικαίωμα διέλευσης και η πρόσβαση τρίτων στην υπάρχουσα υποδομή μέσω της προώθησης του Πρωτοκόλλου Διαμετακόμισης και της Συνθήκης για τον Χάρτη Ενέργειας²¹. Αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα της ενεργειακής σχέσης της ΕΕ με τη Ρωσία, η Πράσινη Βίβλος καλεί για μια θεμελιώδη μεταμόρφωση της σχέσης σε μια «πραγματική εταιρική σχέση που θα προσέφερε ασφάλεια και προβλεψιμότητα και για τις δύο πλευρές»²². Τονίζοντας την αλληλεξάρτηση των ενεργειακών σχέσεων ΕΕ-Ρωσίας, αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι, ενώ η ΕΕ χρειάζεται το ρωσικό φυσικό αέριο, η Gazprom εξαρτάται από τα έσοδα από τις εξαγωγές φυσικού αερίου προς την ΕΕ, τα οποία αποτελούν περίπου το 70% των συνολικών εσόδων της, και, κατά συνέπεια, χρηματοδοτούν περισσότερο από το 20% του ρωσικού ομοσπονδιακού προϋπολογισμού, και της συνακόλουθης ανάγκης για ίσους όρους ανταγωνισμού, η Πράσινη Βίβλος συνιστά την εκ νέου νομιμοποίηση και θεσμοθέτηση της σχέσης, προκειμένου η Ρωσία να επικυρώσει τη Συμφωνία για το Χάρτη Ενέργειας και το Πρωτόκολλο Διαμετακόμισης²³. Είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, εκτός από αυτές που παρουσιάζονται παραπάνω, η πλειοψηφία των συστάσεων πολιτικής που ορίζονται στην Πράσινη Βίβλο ήταν στην πραγματικότητα εσωτερικές, παρά εξωτερικές. Η αύξηση της ανταγωνιστικότητας και των επενδύσεων και η σημασία των ανοικτών αγορών, η ολοκλήρωση μιας κοινής εσωτερικής αγοράς ενέργειας, και η κινούμενη «προς μια πιο βιώσιμη, αποδοτική και διαφοροποιημένη σύνθεση ενεργειακών πηγών»²⁴, ήταν όλες ψηλότερα στη λίστα των συνιστώμενων ενεργειών από εκείνες που αντιμετώπιζαν το ζήτημα της ενεργειακής ασφάλειας στον πυρήνα του. Πράγματι, όπως επισημαίνει ο Helm²⁵, «η ΕΕ αντί να επικεντρωθεί στις εξωτερικές προκλήσεις και να αναπτύξει μια συνεκτική απάντηση προς τη Ρωσία και την Gazprom, για τις δύο τελευταίες δεκαετίες, η εστίαση της ΕΕ υπήρξε σε μεγάλο βαθμό εσωτερική». Η ατζέντα της ευρωπαϊκής ενεργειακής

²¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) Πράσινη Βίβλος: Ευρωπαϊκή στρατηγική για αειφόρο, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:127062&from=EL>

²² Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) Πράσινη Βίβλος: Ευρωπαϊκή στρατηγική για αειφόρο, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:127062&from=EL>

²³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) Πράσινη Βίβλος: Ευρωπαϊκή στρατηγική για αειφόρο, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:127062&from=EL>

²⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) Πράσινη Βίβλος: Ευρωπαϊκή στρατηγική για αειφόρο, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:127062&from=EL>

²⁵ Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September

πολιτικής από το 1980 επικεντρώθηκε σχεδόν αποκλειστικά στην ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς ενέργειας. Λόγω της συνεχιζόμενης ισχυρής αίσθησης μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ ότι η ενεργειακή πολιτική ανήκει στο πεδίο της εθνικής κυριαρχίας και της εθνικής ασφάλειας, οι προσπάθειες της ΕΕ να οικοδομήσει μια ενεργειακή αγορά σε επίπεδο ΕΕ έχουν αποτύχει, με αυτά που έχουν επιτευχθεί να χαρακτηρίζονται από διμερώς συνδεδεμένες εθνικές αγορές. Έχοντας αποτύχει στη δημιουργία μιας εσωτερικής αγοράς ενέργειας ως πηγή δύναμης, η ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική είναι, εξ ορισμού, ανεπαρκώς προετοιμασμένη όταν έρχεται αντιμέτωπη με την εξωτερική πρόκληση της Ρωσίας.

Την Πράσινη Βίβλο του Μαρτίου 2006 ακολούθησε η «δέσμη του Ιανουαρίου» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2007, η οποία ήταν πάνω απ' όλα μια προσπάθεια να ανταποκριθεί στα ποικίλα πολιτικά συμφέροντα των διαφόρων Γενικών Διευθύνσεων στους τομείς του ανταγωνισμού και της απελευθέρωσης, την κλιματική αλλαγή και την ασφάλεια του εφοδιασμού²⁶. Το πακέτο επανέλαβε πολλές από τις συστάσεις της Πράσινης Βίβλου με μια συνεχιζόμενη έντονη έμφαση στη σημασία της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς. Ενώ επιβεβαιώνει την ανάγκη για τη δημιουργία νέων ενεργειακών σχέσεων με άλλες περιοχές, συνέστησε την ενίσχυση των σχέσεων ΕΕ-Ρωσίας μέσω *«της διαπραγμάτευσης μιας νέας άρτιας και εκτενούς συμφωνίας-πλαίσου, συμπεριλαμβανομένης μιας πλήρως ανεπτυγμένης ενεργειακής συνεργασίας προς όφελος των δύο μερών ... η οποία θα πρέπει να δίνει έμφαση στα αμοιβαία μακροπρόθεσμα οφέλη τόσο για τη Ρωσία και την ΕΕ και θα βασίζεται στις αρχές της αγοράς και εκείνων της Συνθήκης του Χάρτη Ενέργειας και του Πρωτοκόλλου Διαμετακόμισης»*²⁷. Το πιο σημαντικό, όμως, είναι ότι η δέσμη του Ιανουαρίου κάλεσε την ΕΕ να «μιλά με μία φωνή» σε θέματα ενέργειας. Μόνο μια αποτελεσματική, συντονισμένη, κοινή πολιτική για την ενέργεια θα παράσχει στην ΕΕ κάποιο βάρος στον τομέα της ενέργειας διεθνώς. Ωστόσο, αντανakλώντας την απροθυμία των κρατών μελών να παραχωρήσουν πλήρως τον έλεγχο των ενεργειακών πολιτικών τους στις Βρυξέλλες, το πακέτο αναφέρει ότι *«για λόγους αποτελεσματικότητας και συνέπειας, έχει μεγάλη σημασία να εκφράζονται τα κράτη μέλη της ΕΕ με μία φωνή για τα διεθνή ενεργειακά θέματα»*²⁸.

²⁶ Αλιγιζάκη Α. (2014), Ενεργειακά Δίκτυα και Διεθνείς Σχέσεις στο: Φαραντούρης Ν. (2014), Ενέργεια: Δίκτυα & Υποδομές (2014), *Νομική Βιβλιοθήκη*.

²⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2009) Μια ενεργειακή πολιτική για την Ευρώπη, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:l27067&from=EN>

²⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007) Μια ενεργειακή πολιτική για την Ευρώπη, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:l27067&from=EN>

4. Η θεσμική προσέγγιση της ΕΕ

Η προσέγγιση της ΕΕ για την ενεργειακή ασφάλεια, όπως φαίνεται στα έγγραφα που συζητήθηκαν παραπάνω, είναι χαρακτηριστική των αξιών και της προέλευσης της ίδιας της Ένωσης. Ουσιαστικά, η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να χαρακτηριστεί ως «σχέδιο ειρήνης»: «η κεντρική υποκείμενη αξία στην κατασκευή της ΕΕ ήταν, εξ αρχής, η δημιουργία μιας μορφής «αστικής κρατικής υπόστασης» στη Δυτική Ευρώπη»²⁹. Είναι μια κοινότητα με μια κοινωνικά κατασκευασμένη πραγματικότητα και αξίες. Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός και η θεωρία της «κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας» θεωρούν ότι, αντί να έχουν μια έμφυτη «πραγματικότητα» και να δρουν ανεξάρτητα από το κοινωνικό τους περιβάλλον, οι δρώντες δημιουργούνται και τελειοποιούνται από το πολιτιστικό περιβάλλον τους και κατασκευάζουν και να αναπαράγουν την πραγματικότητά τους μέσω αλληλεπιδράσεων στο πολιτιστικό και κοινωνικό τους περιβάλλον³⁰. Σύμφωνα με τον Barnett, «η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας δεν αφορά μόνο τον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο, αλλά και το πώς βλέπουμε τους εαυτούς μας, πώς καθορίζουμε τα συμφέροντά μας, αλλά και πώς καθορίζουμε τι αποτελεί αποδεκτή δράση», που οδηγεί στη δημιουργία κανονιστικών δομών³¹. Πράγματι, πιο αφηρημένα σε μια «κοινωνική κατασκευή» και μια κοινότητα αξιών³², οι κανονιστικές δομές για τη θέσπιση του πλαισίου συμπεριφοράς έχουν κεντρικό ρόλο στη λειτουργία της ΕΕ. Όσο οι κανόνες «εξελισσονται μέσω μιας πολιτικής διαδικασίας»³³, η θεσμοθέτησή τους ήταν το κύριο χαρακτηριστικό της διαδικασίας ολοκλήρωσης της Ευρώπης. Οι κανόνες θεσμοθετούνται με τη δημιουργία νομικών καθεστώτων. «Η ρύθμιση με κανόνες είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ΕΕ, διότι στερείται μιας σειράς άλλων πηγών παραδοσιακής δύναμης»³⁴. Δεδομένου ότι η ΕΕ «γεννήθηκε μέσα από τη διεθνή διπλωματία και το δίκαιο»³⁵, έχει σαφώς

²⁹ Laffan, B. (2001) 'The European Union Polity: a Union of Regulatory, Normative and Cognitive Pillars', *Journal of European Public Policy*, 8 (5), σελ. 709-727.

³⁰ Risse, T. (2009) Social Constructivism and European Integration in: Wiener, A. & Diez, T. (eds.) *European Integration Theory*, 2nd, Oxford, Oxford University Press, σελ. 144-160.

³¹ Barnett, M. (2005) Social Constructivism στο: Baylis, J. & Smith, S. (eds.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 3rd, Oxford, Oxford University Press, σελ. 251-270.

³² Laffan, B. (2001) 'The European Union Polity: A Union of Regulatory, Normative and Cognitive Pillars', *Journal of European Public Policy*, 8 (5), σελ. 714.

³³ Barnett, M. (2005) Social Constructivism στο: Baylis, J. & Smith, S. (eds.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 3rd, Oxford, Oxford University Press, σελ. 265.

³⁴ Laffan, B. (2001) 'The European Union Polity: A Union of Regulatory, Normative and Cognitive Pillars', *Journal of European Public Policy*, 8 (5), σελ. 709-727.

³⁵ Jupille, J. & Caporaso, J.A. (1999) 'Institutionalism and the European Union: Beyond IR and Comparative Politics', *Annual Review of Political Science*, 2, σελ. 429-444.

πολυμερή και νομικίστικη αντίληψη των διεθνών σχέσεων³⁶. Ως εκ τούτου, η ΕΕ εμμένει στην θεσμική –νομικίστικη προσέγγιση των διεθνών σχέσεων.

Η θεσμοκεντρική προσέγγιση ισχυρίζεται ότι, οι θεσμοί - σύνολα κανόνων που αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης από τα κράτη που συνομολογούν τους τύπους και τους κανόνες διακρατικής συμπεριφοράς και οι οποίοι επισημοποιούνται με τις διεθνείς συμφωνίες - είναι τα βασικά μέσα για την προώθηση της σταθερότητας και της ειρήνης στον κόσμο³⁷. Η θεσμοκεντρική προσέγγιση της ΕΕ στις διεθνείς σχέσεις μπορεί επίσης να αποδοθεί στην έλλειψη «κλασικών γνωρισμάτων ενός κράτους και μέσων γεωπολιτικής ισχύος»: Η ΕΕ προσπαθεί να ασκήσει μέσα από ένα περιορισμένο πεδίο την παραδοσιακή «hard power» καταφεύγοντας σε άσκηση «ήπιας ισχύος» στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων³⁸. Η ήπια ισχύς είναι ένας όρος που επινοήθηκε από τον Joseph Nye και αναφέρεται σε άσκηση ισχύος μέσα από πόρους, θεσμούς, αξίες, πολιτισμό και πολιτικές που εφαρμόζονται για την επίτευξη των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων μέσω της συνεργασίας παρά μέσω του εκφοβισμού ή του εξαναγκασμού³⁹. Σχετικά με την επικράτηση της ήπιας ισχύος, και της έλλειψης «hard power» στις σχέσεις της με άλλους παίκτες παγκοσμίως, η ΕΕ σχεδιάζει την εξάρτησή της υπό το πρίσμα της αλληλεξάρτησης⁴⁰. Η αλληλεξάρτηση δημιουργεί μια αυξανόμενη ανάγκη για συντονισμό σε επίπεδο πολιτικής μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών και, επομένως, απαιτεί και έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία των θεσμικών ρυθμίσεων, με τη μορφή των διεθνών κανονισμών που ρυθμίζουν τη σχέση.⁴¹ Στην πραγματικότητα, η ΕΕ «σχεδιάζει πάνω στις σχέσεις της με άλλα κράτη το είδος των διακρατικών σχέσεων που τα ίδια τα μέλη της έχουν καταφέρει το ένα με το άλλο»⁴². Η ενεργειακή πολιτική δεν αποτελεί εξαίρεση. Η εμπιστοσύνη της ΕΕ στην ήπια ισχύ, η ελκυστικότητα των αξιών της, των θεσμών και των πολιτικών της, εξηγεί την κεντρική σημασία για την ΕΕ να «θεσπίσει σαφείς και προβλέψιμες θεσμικές σχέσεις

³⁶ Belyi, A.V. & Klaus, U.G. (2007) 'Russia's Gas Exports and Transit Dispute Resolution under the ECT: Missed Opportunities for Gazprom or False Hopes in Europe?', *Journal of Energy & Natural Resources Law*, 25 (3), σελ. 205-224.

³⁷ Mearsheimer, J.J. (1995) 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, 19 (3), σελ. 5-49. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>

³⁸ Finon, D. & Locatelli, C. (2008) 'Russian and European Gas Interdependence: Could Contractual Trade Channel Geopolitics?', *Energy Policy*, 36 (1), σελ. 426.

³⁹ Nye, J.S. (2004) *Ήπια Ισχύς: Το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση.

⁴⁰ Finon, D. & Locatelli, C. (2008) 'Russian and European Gas Interdependence: Could Contractual Trade Channel Geopolitics?', *Energy Policy*, 36 (1).

⁴¹ Keohane, R.O. (2005) *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, 2nd, Princeton, N.J., Princeton University Press.

⁴² Finon, D. & Locatelli, C. (2008) 'Russian and European Gas Interdependence: Could Contractual Trade Channel Geopolitics?', *Energy Policy*, 36 (1), σελ. 426.

με τις χώρες που παράγουν ενέργεια»⁴³. Καθώς η ΕΕ υπογραμμίζει την αλληλοεξαρτώμενη φύση των ενεργειακών σχέσεων με τη Ρωσία⁴⁴, είναι φυσικό ότι η σχέση θα πρέπει, σύμφωνα με την ΕΕ, να τεθεί υπό την αιγίδα ενός ισχυρού θεσμικού πλαισίου, με τη μορφή της Συνθήκης του Χάρτη Ενέργειας.

Η Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας «παρέχει ένα πολυμερές πλαίσιο για την ενεργειακή συνεργασία»⁴⁵ και έχει, στην πραγματικότητα, σχεδιαστεί για να «δημιουργήσει μια βάση δικαίου στον τομέα αυτό»⁴⁶. Αρχικά συμφωνήθηκε το 1991, και ήταν μια προσπάθεια από την ΕΚ, ενσωμάτωσης των ενεργειακών τομέων των χωρών του πρώην κομμουνιστικού μπλοκ και της ΕΣΣΔ στην ευρωπαϊκή και την ευρύτερη παγκόσμια αγορά⁴⁷. Στον πυρήνα της, σχεδιάστηκε για την προώθηση της ενεργειακής ασφάλειας μέσω της λειτουργίας πιο ανοικτών και ανταγωνιστικών αγορών ενέργειας⁴⁸ με την παροχή νομικά δεσμευτικής προστασίας για τους ξένους επενδυτές «ως κλειδί για τους μη εμπορικούς κινδύνους, όπως η διακριτική μεταχείριση, η άμεση ή έμμεση απαλλοτρίωση κ.α.»⁴⁹. Η Συνθήκη υπογράφηκε από 52 κράτη, μεταξύ των οποίων η Ρωσία, το 1994, και τέθηκε σε ισχύ ως νομικά δεσμευτική συνθήκη βάσει του διεθνούς δημοσίου δικαίου το 1998⁵⁰. Η Η Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια προσπάθεια της ΕΕ να εξάγει το μοντέλο της κοινής εσωτερικής αγοράς στην εξωτερική ενεργειακή πολιτική της⁵¹. Από την αρχή, όμως, οι στόχοι

⁴³ Belyi, A.V. & Klaus, U.G. (2007) 'Russia's Gas Exports and Transit Dispute Resolution under the ECT: Missed Opportunities for Gazprom or False Hopes in Europe?', *Journal of Energy & Natural Resources Law*, 25 (3), σελ. 205-224.

⁴⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) Πράσινη Βίβλος: Ευρωπαϊκή στρατηγική για αιεφόρο, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:127062&from=EL> ; Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007) Μια ενεργειακή πολιτική για την Ευρώπη, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:127067&from=EN>

⁴⁵ Leal-Arcas, R. (2009) 'The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?', *European Foreign Affairs Review*, 14 (3), σελ. 358.

⁴⁶ Aalto, P. (2007) The EU-Russia Energy Dialogue and the Future of European Integration: From Economic to Politico-Normative Narratives σε: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ.11.

⁴⁷ Aalto, P. (2007) The EU-Russia Energy Dialogue and the Future of European Integration: From Economic to Politico-Normative Narratives σε: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ.11.

⁴⁸ Leal-Arcas, R. (2009) 'The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?', *European Foreign Affairs Review*, 14 (3), σελ. 358.

⁴⁹ Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September

⁵⁰ Aalto, P. & Westphal, K. (2007) Introduction στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 1-21.

⁵¹ Belyi, A.V. & Klaus, U.G. (2007) 'Russia's Gas Exports and Transit Dispute Resolution under the ECT: Missed Opportunities for Gazprom or False Hopes in Europe?', *Journal of Energy & Natural Resources Law*, 25 (3), σελ. 205-224.

της Συνθήκης του Χάρτη Ενέργειας είχαν εξουδετερωθεί από τη μη επικύρωση της Συνθήκης από το πιο σημαντικό προμηθευτή ενέργειας της περιοχής, τη Ρωσία. Η ρωσική άρνηση να επικυρώσει τη Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας οφείλεται κυρίως στο Πρωτόκολλο Διαμετακόμισης της Συνθήκης⁵². Συμφωνώντας με τις αρχές του Πρωτοκόλλου, η Ρωσία θα έπρεπε να δεσμευτεί για την υλοποίηση των «*αρχών της ελευθερίας και της διαμετακόμισης, χωρίς διάκριση της προέλευσης, προορισμού ή την ιδιοκτησία της ενέργειας, καθώς και την τιμολόγηση χωρίς διακρίσεις*»⁵³. Στην πραγματικότητα, η Gazprom θα εξαναγκαζόταν να εγκαταλείψει τη μονοπωλιακή της θέση πάνω στις υποδομές ανεφοδιασμού φυσικού αερίου προς την Ευρώπη. Με το άνοιγμα των αγωγών της για την πρόσβαση τρίτων και επιτρέποντας, για παράδειγμα, τη διέλευση αερίου της Κασπίας σε τιμές αγοράς προς την Ευρώπη, η Ρωσία θα εγκατέλειπε όχι μόνο το μονοπώλιο των τιμών της για την ΕΕ, αλλά και την εξαιρετικά συμφέρουσα και παράγουσα ισχύος θέση της ως κύριος πωλητής και προμηθευτής φυσικού αερίου προς την ΕΕ⁵⁴. Με την απώλεια του μονοπωλίου στα δίκτυα αγωγών της, η Ρωσία θα μπορούσε επίσης να θέσει σε κίνδυνο την δική της ενεργειακή ασφάλεια, η οποία, σε αντίθεση με την ΕΕ, δεν βασίζεται, όπως επισημαίνει ο Heinrich⁵⁵, στην ασφάλεια του εφοδιασμού, αλλά για στην ασφάλεια της ζήτησης. Ως εκ τούτου, η ρωσική άρνηση να επικυρώσει τη ΣΧΕ και του Πρωτοκόλλου Διαμετακόμισης πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα της προστασίας των εθνικών συμφερόντων και τη διατήρηση της στρατηγικής θέσης της ως επικεφαλής προμηθευτής φυσικού αερίου προς την Ευρώπη.

Η απελευθέρωση της ρωσικής αγοράς φυσικού αερίου, όπως είχε ζητηθεί από τη ΣΧΕ και το Πρωτόκολλο Διαμετακόμισης θα σήμαινε το τέλος για την ιδιαίτερη θέση της Gazprom στη ρωσική εγχώρια και εξαγωγική αγορά, και θα μπορούσε επίσης να επηρεάσει άμεσα το ίδιο το ρωσικό κράτος. Όπως επισημαίνει ο Tkachenko⁵⁶, «*η Gazprom κατέχει μια μοναδική θέση στην ρωσική πολιτική και την οικονομία*». Κατά συνέπεια, σε αντίθεση με τις αξιώσεις και την ημερήσια διάταξη της προσέγγισης της ΕΕ για την απελευθέρωση της αγοράς, «*ο ρόλος*

⁵² Barnett, M. (2005) Social Constructivism στο: Baylis, J. & Smith, S. (eds.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 3rd, Oxford, Oxford University Press, σελ. 251-270.

⁵³ Aalto, P. (2007) The EU-Russia Energy Dialogue and the Future of European Integration: From Economic to Politico-Normative Narratives σε: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 23-41.

⁵⁴ Van Der Meulen, E.F. (2009) 'Gas Supply and EU-Russia Relations', *Europe-Asia Studies*, 61 (5), σελ. 833-856.

⁵⁵ Heinrich, A. (2008) 'Under the Kremlin's Thumb: Does Increased State Control in the Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?', *Europe-Asia Studies*, 60 (9), σελ. 1539-1574.

⁵⁶ Tkachenko, S.L. (2007) Actors in Russia's Energy Policy towards the EU στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 163-192.

της Gazprom δεν μπορεί να γίνει κατανοητός σε αυστηρά συμβατικούς οικονομικούς όρους»⁵⁷. Σε πολιτικό επίπεδο, αν και το ρωσικό κράτος δεν κατέχει περισσότερο από το 51% της εταιρείας⁵⁸, δε θα ήταν λάθος εάν υποστηρίζαμε ότι η Gazprom είναι, στην πραγματικότητα, «το μισό φυσικό αέριο του Κρεμλίνου»⁵⁹. Η Gazprom «λειτουργούσε πάντα ως μια εντελώς κρατική εταιρεία»⁶⁰ γεγονός που οφείλεται στην ικανότητα του Κρεμλίνου να διεκδικεί την επιρροή και τον έλεγχο της διαχείρισης της εταιρείας. Οι Silovik, «οι άνθρωποι της ισχύος», που αποτελούνται σε μεγάλο βαθμό από τους πολιτικούς, συμπεριλαμβανομένου του Βλ. Πούτιν, με σημαντικό υπόβαθρο και ισχυρούς δεσμούς με την ασφάλεια και τις στρατιωτικές υπηρεσίες, που αποτελούν την ελίτ λήψης αποφάσεων της Ρωσίας, καταλαμβάνουν καίριες θέσεις στην Gazprom⁶¹. Ο σημερινός Πρωθυπουργός της Ρωσίας Ντμίτρι Μεντβέντεφ έχει επίσης θητεύσει ως Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Gazprom. Η ισχυρή παρουσία των silovik στην Gazprom εξασφαλίζει ότι τα συμφέροντα του ρωσικού ομοσπονδιακού κράτους είναι έντονα ταυτισμένα με την ημερήσια διάταξη της εταιρείας.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι η διακυβέρνηση Πούτιν διαμορφώθηκε στην πρώτη δεκαετία της (2000-2008) από δύο κεντρικές ομάδες: τους φιλελεύθερους οικονομικούς συμβούλους από τη μία, και τους ανθρώπους που βρίσκονταν κοντά στο προηγούμενο καθεστώς (πράκτορες των μυστικών υπηρεσιών και ανώτατους αξιωματούχους του στρατιωτικού - βιομηχανικού συμπλέγματος) από την άλλη, γνωστούς με την ονομασία silovik. Η υιοθέτηση κάποιων φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων και τα σχέδια για περαιτέρω απελευθέρωση της ρωσικής αγοράς μέχρι τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας οφείλονταν κυρίως στην ύπαρξη και επιρροή της ομάδας των φιλελευθέρων. Ωστόσο, η ομάδα αυτή περιθωριοποιήθηκε σταδιακά, με την ομάδα των silovik να ανακτά κεντρική θέση στο σχηματισμό των πολιτικών του Κρεμλίνου και να κατέχει δεσπίζοντα ρόλο μέχρι και σήμερα. Οι κύριοι πυλώνες της νέας αυτής στρατηγικής είναι ο κεντρικός έλεγχος της οικονομίας, και ιδιαίτερα των «στρατηγικών τομέων» της ενέργειας και των φυσικών πόρων, η διαμόρφωση ενός μοντέλου κρατικού, κι όχι φιλελεύθερου καπιταλισμού, οι διαπραγματεύσεις με κρατικές

⁵⁷ Van Der Meulen, E.F. (2009) 'Gas Supply and EU-Russia Relations', *Europe-Asia Studies*, 61 (5), σελ. 833-856.

⁵⁸ Heinrich, A. (2008) 'Under the Kremlin's Thumb: Does Increased State Control in the Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?', *Europe-Asia Studies*, 60 (9), σελ. 1539-1574.

⁵⁹ Lucas, E. (2008) *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

⁶⁰ Heinrich, A. (2008) 'Under the Kremlin's Thumb: Does Increased State Control in the Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?', *Europe-Asia Studies*, 60 (9), σελ. 1545.

⁶¹ Grigoryev, Y. (2007) 'Today or not Today: Deregulating the Russian Gas Sector', *Energy Policy*, 35 (5), σελ. 3036-3045.

ή κρατικά υποστηριζόμενες επιχειρήσεις παρά με δυνάμεις της αγοράς, μια πιο σκληρή στάση αναφορικά με τα «εθνικά συμφέροντα» της χώρας και, φυσικά, η παγίωση μιας μη φιλελεύθερης ή ελεγχόμενης δημοκρατίας (illiberal or managed democracy), εντός της οποίας η δράση ΜΚΟ και τα περιθώρια άλλων κοινωνικών δρώντων να αποκτήσουν προσχώματα και να επηρεάσουν την κεντρική πολιτική σκηνή παραμένουν εξαιρετικά περιορισμένα.⁶²

Σε αυτό το πλαίσιο, η Gazprom (παραγωγή και εξαγωγές φυσικού αερίου), η Rosneft (παραγωγή πετρελαίου) και η Transneft (δίκτυο αγωγών πετρελαίου) παραμένουν οι κεντρικοί δρώντες στην ενεργειακή πολιτική. Και οι τρεις ελέγχονται από το Κρεμλίνο, με αποτέλεσμα η οικονομική λειτουργία και η πολιτική τους στόχευση να έχουν έναν κοινό παρονομαστή: τη στήριξη της ρωσικής οικονομίας προκειμένου η χώρα να επανακτήσει τη χαμένη της αίγλη και τον κεντρικό της ρόλο στη διεθνή σκηνή. Σε αντιστοιχία με τους πυλώνες της ενεργειακής στρατηγικής που αναλύθηκαν παραπάνω, κάθε σχέδιο για ιδιωτικοποίησή και σπάσιμο των επιχειρήσεων αυτών σε επιμέρους εταιρείες (διανομής, παραγωγής κλπ.) έχουν μεταφερθεί στις καλένδες. Οιοταίοι που διάλεξε το ρωσικό κράτος για την ανάπτυξη των πιο απαιτητικών κοιτασμάτων είναι κρατικές εταιρείες (Statoil της Νορβηγίας και Total της Γαλλίας), ενώ η σύμπραξη με τους κύριους ενεργειακούς της εταιρείες, Γερμανία και Ιταλία, λαμβάνει χώρα με ιδιωτικές επιχειρήσεις που χαίρουν της αμέριστης στήριξης των κυβερνήσεων των κρατών αυτών.

Στον οικονομικό τομέα, τα κέρδη της Gazprom είναι ασύγκριτα, την ώρα που η φορολόγηση στα κέρδη ξεπερνά σε ποσοστό το 20% του ομοσπονδιακού προϋπολογισμού⁶³. Ως εκ τούτου, η Gazprom είναι ζωτικής σημασίας ως οικονομικός παράγοντας για τη ρωσική κυβέρνηση, ενώ μια ενδεχόμενη ιδιωτικοποίηση θα βύθιζε το κράτος σε σοβαρή κρίση δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Δεύτερον, η Gazprom κατέχει ζωτικό κοινωνικό ρόλο στη Ρωσία, διότι καλύπτει τις ενεργειακές ανάγκες του πληθυσμού σε επιδοτούμενες τιμές⁶⁴. Το μονοπώλιο της Gazprom στις εξαγωγές φυσικού αερίου από τη Ρωσία, και τα κέρδη του από τις πωλήσεις φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, είναι ζωτικής σημασίας για τους Ρώσους καταναλωτές, και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας στο σύνολό της. Το μονοπώλιο εξαγωγών της Gazprom, και, ιδίως, τα κέρδη από την πώληση του φυσικού αερίου στην ΕΕ,

⁶² Volk, Y. (2006) Russia's NGO law: an attack on freedom and civil society, The Heritage Foundation, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: www.heritage.org/research/russiaandeurasia/wm1090.cfm

⁶³ Finon, D. & Locatelli, C. (2008) 'Russian and European Gas Interdependence: Could Contractual Trade Channel Geopolitics?', *Energy Policy*, 36 (1), σελ. 423-442.

⁶⁴ Van Der Meulen, E.F. (2009) 'Gas Supply and EU-Russia Relations', *Europe-Asia Studies*, 61 (5), σελ. 847.

που αποτελεί, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, περίπου το 70% των συνολικών εσόδων της εταιρείας, είναι η βασική προϋπόθεση για την πολιτική διπλής τιμολόγησης του αερίου της Ρωσίας, επιτρέποντας στους εγχώριους καταναλωτές να αγοράζουν φυσικό αέριο σε σημαντικά χαμηλότερες τιμές, επιδοτούμενες από το κράτος⁶⁵. Εάν η Ρωσία συναινέσει στην φιλελεύθερη προσέγγιση με βάση την αγορά της ΕΕ και επικυρώσει τη ΣΧΕ και τον Ενεργειακό Χάρτη Πορείας για το 2050, τότε το τίμημα θα πληρώσουν οι οικιακοί καταναλωτές καθώς σοβαρά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα θα προκύψουν από την αύξηση των εγχώριων τιμών του φυσικού αερίου και οι ιδιώτες καταναλωτές θα στερηθούν μια μορφή κοινωνικής ασφάλειας που προβλέπεται από το κράτος. Αναμφισβήτητα το μεγαλύτερο πρόβλημα που θα προέκυπτε θα ήταν, τα επιβλαβή αποτελέσματα για τις ρωσικές επιχειρήσεις που εξαρτώνται άμεσα από την ενέργεια. Θα έβλεπαν το ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα έναντι των αντίστοιχων ευρωπαϊκών να διαβρώνεται, καθώς η αύξηση του κόστους παραγωγής θα είχε ως αποτέλεσμα χαμηλότερα επίπεδα παραγωγής και αύξηση της ανεργίας, με αποτέλεσμα τη συνολική επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης στη Ρωσία⁶⁶. Αναγνωρίζοντας τη μοναδική στρατηγική θέση της Gazprom στη Ρωσία, ο Πούτιν δήλωσε σαφώς το 2006 με την πρόθεση να διατηρήσει τον έλεγχο του κράτους πάνω από στο δίκτυο αγωγών φυσικού αερίου και τη Gazprom ότι «[...] η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν πρέπει να έχει αυταπάτες. Στον τομέα του φυσικού αερίου, θα έχουν να αντιμετωπίσουν μια κατάσταση».⁶⁷

Όπως τονίζεται στο κείμενο του Πακέτου του Ιανουάριου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2007, η αντίθεση με την προσέγγιση της αγοράς της ΕΕ για την ενεργειακή ασφάλεια δεν περιορίζεται μόνο στη Ρωσία, αλλά είναι σαφώς ορατή εσωτερικά μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. Παραδόξως, ακόμη και αν η όλη διαδικασία ολοκλήρωσης της Ευρώπης ξεκίνησε με τη συνεργασία στον τομέα της ενέργειας, το 1952 με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (EURATOM) της Συνθήκης της Ρώμης το 1957⁶⁸, το άρθρο 175 της Συνθήκης του Μάαστριχτ του 1992⁶⁹ για

⁶⁵ Heinrich, A. (2008) 'Under the Kremlin's Thumb: Does Increased State Control in the Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?', *Europe-Asia Studies*, 60 (9), σελ. 1539-1574.

⁶⁶ Spanjer, A. (2007) 'Russian Gas Price Reform and the EU-Russia Gas Relationship: Incentives, Consequences and European Security of Supply', *Energy Policy*, 35 (5), σελ. 2889-2898.

⁶⁷ Morozov, V. (2007) *Energy Dialogue and the Future of Russia: Politics and Economics in the Struggle for Europe* στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 43-61.

⁶⁸ McGowan, F. (2008) 'Can the European Union's Market Liberalism Ensure Energy Security in a Time of 'Economic Nationalism'?', *Journal of Contemporary European Research*, 4 (2), σελ. 93.

⁶⁹ Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1992), Συνθήκη του Μάαστριχτ. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_el.pdf

την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) ορίζει ρητά ότι τα κράτη μέλη διατηρούν την κυριαρχία στον τομέα της ενέργειας⁷⁰. Αυτό είναι το κεντρικό αδύναμο σημείο στις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να κατασκευάσει μια κοινή πολιτική ενεργειακής ασφάλειας και να «μιλά με μία φωνή» σε θέματα ενέργειας. Η ΕΕ και η Επιτροπή δεν έχουν επίσημη εξουσία και νομομοποίηση για θέματα ενεργειακής ασφάλειας. Ως αποτέλεσμα, η ΕΕ αποτελείται από 27 κράτη μέλη με ανεξάρτητα συμφέροντα και διαφορετικές ατζέντες σε θέματα ενέργειας⁷¹. Σύμφωνα με τον Light⁷², «αρκετοί ευρωπαίοι ηγέτες προτιμούν να συναλλάσσονται με τη Ρωσία σε διμερή βάση και όχι μέσω της ΕΕ, που επιδιώκουν τα δικά τους ενεργειακά συμφέροντα, ακόμα και όταν τα συμφέροντά τους συγκρούονται με τα συμφέροντα της ΕΕ ως σύνολό της ή με τα συμφέροντα των άλλων κρατών μελών». Η τάση αυτή προκύπτει από τη γενική διάσπαση μεταξύ των κρατών - μελών της ΕΕ - και την ενισχύει περαιτέρω η προσέγγιση με τη Ρωσία⁷³.

Η έκθεση του European Council on Foreign Relations υποστηρίζει ότι «η Ρωσία έχει αναδειχθεί ως το πιο διχαστικό θέμα στην Ευρωπαϊκή Ένωση από τότε που ο Donald Rumsfeld χώρισε το ευρωπαϊκό σύνολο σε «πολαιά» κράτη-μέλη και «νέα»⁷⁴, ή, όπως διατυπώθηκε από τον Επίτροπο Εμπορίου Mandelson, το 2007: «καμία άλλη χώρα δεν αποκαλύπτει τις διαφορές μας όπως η Ρωσία»⁷⁵. Η ΕΕ είναι χωρισμένη ανάμεσα σε δύο αντίθετες προσεγγίσεις για τη Ρωσία: υπάρχουν εκείνοι που «βλέπουν τη Ρωσία ως δυνητικό εταίρο και ότι μπορεί να βρεθεί σε παράλληλη τροχιά με την ΕΕ μέσω μιας διαδικασίας «αργής ένταξης», ενώ στο άλλο άκρο βρίσκονται εκείνα τα κράτη-μέλη, τα οποία βλέπουν τη Ρωσία ως απειλή... της οποίας ο επεκτατισμός και η περιφρόνηση για τη δημοκρατία πρέπει να ανταποδίδεται μέσω μιας πολιτικής «ήπιας ανάσχεσης»⁷⁶. Η έκθεση αναγνωρίζει τέσσερις χώρες - Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία και Ισπανία - ως «στρατηγικούς εταίρους» που απολαμβάνουν μια «ειδική σχέση» με

⁷⁰ Van Der Meulen, E.F. (2009) 'Gas Supply and EU-Russia Relations', *Europe-Asia Studies*, 61 (5), σελ. 842.

⁷¹ Berg, E. (2007) *The Baltic Gateway: A Corridor Leading Towards Three Different Directions?* στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 149.

⁷² Light, M. (2008) 'Keynote Article: Russia and the EU: Strategic Partners or Strategic Rivals?', *Journal of Common Market Studies*, 46 (Special Issue: The JCMS Annual Review of the European Union in 2007), σελ. 49.

⁷³ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

⁷⁴ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

⁷⁵ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

⁷⁶ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

τη Ρωσία, η οποία υπονομεύει κατά καιρούς τις κοινές πολιτικές της ΕΕ⁷⁷. Δεν αποτελεί έκπληξη, το γεγονός ότι οι ίδιες τέσσερις χώρες αποτελούν τον πυρήνα των εσωτερικών αντιρρήσεων σε μια κοινή ενεργειακή στρατηγική της ΕΕ «αν αυτή σχετίζεται με εξάρτηση από μία σημαντική πηγή εισαγωγής ή την υποστήριξη για την ενίσχυση του ανταγωνισμού στο εσωτερικό των χωρών της ΕΕ»⁷⁸. Ο McGowan⁷⁹ υποστηρίζει ότι, η προσέγγιση αυτή αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της συνολικής στροφής προς τον «οικονομικό εθνικισμό» που λαμβάνει χώρα στην Ευρώπη. Όπως σημειώνει ο Smith⁸⁰, γνωρίζοντας ότι η ΕΕ δεν έχει καταφέρει να συμφωνήσει σε μια κοινή ενεργειακή στρατηγική - εν μέρει λόγω των μεγάλων αντιρρήσεων από τις χώρες αυτές⁸¹ - ιδίως, τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ιταλία - τώρα αναζητά ξεχωριστές συμφωνίες, που ευνοούν τις δικές τους εθνικές εταιρείες ενέργειας, με τη Ρωσία. Οι «Εθνικοί πρωταθλητές»⁸², όπως η γερμανική E.ON Ruhrgas και η έντονη αντίθεση της γαλλικής EDF για μια κοινή εσωτερική αγορά, λόγω της επιθυμίας τους να διατηρήσουν τις μονοπωλιακές τους θέσεις, είναι ένας από τους κύριους λόγους για τους οποίους η Κομισιόν δεν ήταν σε θέση να ολοκληρώσει την εσωτερική αγορά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990⁸³. Όμως, όπως υποστηρίζει ο McGowan⁸⁴, αυτοί οι εθνικοί πρωταθλητές, μαζί με την ιταλική ENI, με την υποστήριξη των κυβερνήσεων των χωρών τους, υπονομεύουν σοβαρά τις προσπάθειες της ΕΕ για την οικοδόμηση μιας κοινής εξωτερικής ενεργειακής πολιτικής, με την υπογραφή διμερών συμφωνιών με την Gazprom για το μέλλον ενεργειακού εφοδιασμού. Αυτός ο οικονομικός εθνικισμός και οι διμερείς σχέσεις με τους τρεις του «Big Four» της ΕΕ δημιουργούν σαφώς μια αντίφαση σε σχέση με την πολυμέρεια της ΕΕ και την προσέγγιση

⁷⁷ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

⁷⁸ Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf

⁷⁹ McGowan, F. (2008) 'Can the European Union's Market Liberalism Ensure Energy Security in a Time of 'Economic Nationalism'?', *Journal of Contemporary European Research*, 4 (2), σελ. 90-106.

⁸⁰ Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf

⁸¹ McGowan, F. (2008) 'Can the European Union's Market Liberalism Ensure Energy Security in a Time of 'Economic Nationalism'?', *Journal of Contemporary European Research*, 4 (2), σελ. 90-106.

⁸² McGowan, F. (2008) 'Can the European Union's Market Liberalism Ensure Energy Security in a Time of 'Economic Nationalism'?', *Journal of Contemporary European Research*, 4 (2), σελ. 90-106.

⁸³ Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, σελ 29. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September

⁸⁴ McGowan, F. (2008) 'Can the European Union's Market Liberalism Ensure Energy Security in a Time of 'Economic Nationalism'?', *Journal of Contemporary European Research*, 4 (2), σελ. 90-106.

της αγοράς στον τομέα της ενέργειας, και είναι επίσης πολύ διαβρωτικό για την αξιοπιστία της ΕΕ ως ένας σπουδαίος παίκτης στον κόσμο των ενεργειακών αγορών.

Για τα κράτη μέλη της ΕΕ στο άλλο άκρο των δύο προσεγγίσεων για τη Ρωσία, όπως αναγνωρίζεται από τους Leonard & Popescu⁸⁵, οι ολοένα και πιο στενές σχέσεις μεταξύ των βασικών κρατών μελών και της Ρωσίας είναι μια πηγή απογοήτευσης αλλά και αυξανόμενου αισθήματος ανασφάλειας. Η επικράτηση της άποψης ότι η Ρωσία αποτελεί απειλή είναι ιδιαίτερα έντονη μεταξύ των νέων, πρώην χωρών του κομμουνιστικού μπλοκ της Ανατολικής Ευρώπης, για παράδειγμα, των χωρών της Βαλτικής, την Τσεχία και την Πολωνία, οι οποίες έχουν βιώσει από πρώτο χέρι τη ρωσική χρήση των διακοπών ενέργειας για πολιτικούς σκοπούς⁸⁶. Με την απουσία μιας συνεκτικής κοινής στρατηγικής της ΕΕ, αυτές οι μικρότερες και φτωχότερες χώρες είναι, εκτεθειμένες σε μεγάλο βαθμό, στις ρωσικές ενεργειακές πιέσεις⁸⁷. Δεν αποτελεί έκπληξη, ότι αυτά τα κράτη μέλη είναι επίσης οι κύριοι υποστηρικτές μιας ισχυρότερης κοινής πολιτικής της ΕΕ για την ενεργειακή ασφάλεια. Ωστόσο, μόνο με την ήπια υποστήριξη του ΗΒ, της Φινλανδίας και της Σουηδίας, των χωρών της Βαλτικής και της Κεντρικής Ευρώπης, «έχουν μικρό συνολικό βάρος στην ΕΕ». Πεμπτουσία, στην προσπάθεια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να δημιουργήσει «μια πραγματική υπερεθνική εξουσία που θα διαμορφώνει τις ενεργειακές σχέσεις, και κυρίως θα εξισορροπεί την ισχύ της ρωσικής παροχής ενέργειας και θα διαπραγματευτεί από κοινού τις συμβάσεις του φυσικού αερίου»⁸⁸, θα αποτελούσε «μια μεταφορά της εξουσίας λήψης αποφάσεων και της κυριαρχίας στο επίπεδο της ΕΕ»⁸⁹. Μεταφέροντας την κεντρική αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων στις Βρυξέλλες, θα άνοιγε ένας μεγάλος διάλογος του πλέον μακροχρόνιου, και ουσιαστικού προβληματισμού για τη μελλοντική φύση και τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ των φεντεραλιστών και των οπαδών της διακυβερνητικής μεθόδου. Δεδομένου ότι τα περισσότερα από τα κράτη μέλη της ΕΕ, ιδιαίτερα εκείνα τα βασικά μέλη που αναφέρθηκαν ανωτέρω, μοιράζονται την

⁸⁵ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

⁸⁶ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

⁸⁷ Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf

⁸⁸ Finon, D. & Locatelli, C. (2008) 'Russian and European Gas Interdependence: Could Contractual Trade Channel Geopolitics?', *Energy Policy*, 36 (1), σελ. 423-442.

⁸⁹ Westphal, K. (2007) Germany and the EU-Russia Energy Dialogue in: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 93- 118.

άποψη ότι τα θέματα ενεργειακής πολιτικής είναι «ζωτικής σημασίας για την εθνική ασφάλεια και την οικονομία»⁹⁰, οι προοπτικές της ΕΕ για κοινή εξωτερική ενεργειακή πολιτική παραμένουν αδύναμες: «η μεταφορά της εθνικής κυριαρχίας σε μια τέτοια ευαίσθητη πολιτική ... απέτυχε να υλοποιηθεί ... [], η ενεργειακή πολιτική εξακολουθεί να ορίζεται ως προνόμιο του κράτους»⁹¹.

Εκτός από τα θέματα κυριαρχίας, μια κοινή στάση σε επίπεδο ΕΕ για την ενεργειακή ασφάλεια υπονομεύεται από μια γενική αντιμετώπιση στα ενεργειακά θέματα, κυρίως στην Ιταλία, τη Γαλλία και τη Γερμανία, των οποίων οι πολιτικές επικεντρώνονται στην προώθηση των συμφερόντων των εθνικών τους πρωταθλητών μέσω διμερών σχέσεων με τη Ρωσία, αντί να προωθούν σε επίπεδο ΕΕ τη μακροπρόθεσμη ασφάλεια του εφοδιασμού. Τα θέματα εθνικής ασφάλειας στον τομέα της ενέργειας σε αυτά τα βασικά κράτη μέλη φαίνεται να ερμηνεύονται ως μεγιστοποίηση των μεριδίων αγοράς και των κερδών των αντίστοιχων εθνικών τους εταιρειών ενέργειας, οι πολιτικές των οποίων επηρεάζονται πάντα από τις εταιρικές ατζέντες με σκοπό τη μεγιστοποίηση των κερδών. Πράγματι, αντί να συζητούν με όρους γεωπολιτικής, τα ενεργειακά χαρτοφυλάκια έχουν ανατεθεί στα υπουργεία οικονομικών των χωρών που, με τη σειρά τους, διατυπώνουν πολιτικές που ευνοούν τους εθνικούς τους πρωταθλητές⁹². Αυτό το ενδιαφέρον με γνώμονα τον «οικονομικό εθνικισμό» με ιδιαίτερη έμφαση στις διμερείς σχέσεις, από τα βασικά κράτη - μέλη της ΕΕ, έχει ένα σημαντικό διττό αποτέλεσμα. Πρώτον, αυτή η εμφανώς εθνο-κεντρική νεορεαλιστική προσέγγιση έχει σοβαρά επιβλαβείς επιδράσεις στη διεθνή διακυβέρνηση – στην παρούσα περίπτωση για την ΕΕ - και για την πολυμερή συνεργασία στον τομέα της ενέργειας που βασίζεται σε νομικούς κανόνες και μηχανισμούς της αγοράς⁹³. Όπως γίνεται αντιληπτό, η θεσμοκεντρική προσέγγιση της ΕΕ στις διεθνείς σχέσεις, και, σε θέματα ενέργειας ειδικότερα, υπονομεύει την αξιοπιστία της ΕΕ, λόγω των αντιφάσεων που προκύπτουν στο εσωτερικό της ακόμη και στις βασικές αρχές της Συνθήκης για τον Χάρτη Ενέργειας. Δεύτερον, οι διμερείς πολιτικές που ακολουθούν τα μεγάλα κράτη μέλη τοποθετούν τα μικρότερα κράτη μεταξύ σφύρας και άκμονος τα οποία είτε θα συνεχίσουν να καλούν για μια ισχυρότερη κοινή πολιτική ενεργειακής ασφάλειας της ΕΕ, την ώρα που η

⁹⁰ Milov, V. (2008) *Russia and the West: the Energy Factor*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://csis.org/files/media/isis/pubs/080731_milov_russia&west_web.pdf

⁹¹ Westphal, K. (2007) Germany and the EU-Russia Energy Dialogue στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 93- 118.

⁹² Baran, Z. (2007) 'EU Energy Security: Time to End Russian Leverage', *The Washington Quarterly*, 30 (4), σελ. 131-144.

⁹³ Westphal, K. (2007) Germany and the EU-Russia Energy Dialogue στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 93- 118.

δική τους ασφάλεια ενεργειακού εφοδιασμού υπονομεύεται από τις διμερείς συμφωνίες μεταξύ των ισχυρότερων κρατών- μελών με τη Ρωσία, είτε θα συναινούν στην τάση για διμερείς συμφωνίες με τη Ρωσία. Είναι σημαντικό, ωστόσο, το γεγονός ότι η τελευταία επιλογή δεν είναι δυνατή για εκείνα τα κράτη μέλη που θεωρούν τη Ρωσία ως απειλή και όχι ως δυνητικό εταίρο. Αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα, π.χ. όπως φαίνεται από τη φινλανδική απόφαση για την κατασκευή νέων πυρηνικών σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, μονομερείς ενέργειες για την προώθηση της ενεργειακής ασφάλειας. Ενώ, για παράδειγμα, η Γερμανία επιδιώκει μια πλήρη σταδιακή κατάργηση της πυρηνικής ενέργειας έως το 2020, το Φινλανδικό Κοινοβούλιο ενέκρινε το 2002 τα σχέδια για την κατασκευή ενός πέμπτου πυρηνικού αντιδραστήρα στη Φινλανδία, ακολουθούμενη από την έγκριση της κατασκευής δύο ακόμη νέων αντιδραστήρων το 2010. Στο επίκεντρο των πολιτικών επιλογών της Φινλανδίας τίθεται ο φόβος του να είναι υπερβολικά εξαρτημένη από την εισαγόμενη ρωσική ενέργεια και η εξέχουσα επιδίωξη της αυτάρκειας στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας⁹⁴. Ενώ οι πολιτικές αυτές προσφέρουν σε επιμέρους χώρες ένα μέσο για την ενίσχυση της ενεργειακής ασφάλειάς τους, δεν συμβάλλει στην προτεινόμενη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κοινή εξωτερική ενεργειακή πολιτική. Εν ολίγοις, «τα ευρωπαϊκά έθνη απέτυχαν να εντάξουν τα δικά τους εθνικά συμφέροντα - και εκείνα των εθνικών πρωταθλητών τους - για την ενίσχυση του κοινού ευρωπαϊκού καλού»⁹⁵ αφήνοντας την Ευρωπαϊκή Επιτροπή απλό θεατή των εξελίξεων στην ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου⁹⁶.

⁹⁴ Aalto, P. & Tynkkynen, N. (2007) *The Nordic Countries: Engaging Russia, Trading Energy or Taming Environmental Threats?* στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 119-143. ; BBC (2010) 'Finland's Parliament Approves Two New Nuclear Reactors', 1 July, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.co.uk/news/10474511>
Deutsche Welle (2010) 'Finland's Nuclear Power Plans Worry Renewable Energy Advocates', 30 June, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.dwworld.de/dw/article/0,,5746334,00.html>

⁹⁵ Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September

⁹⁶ Berg, E. (2007) *The Baltic Gateway: A Corridor Leading Towards Three Different Directions?* στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 149.

5. Ρωσικός γεωπολιτικός ρεαλισμός

Η σημερινή ρωσική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων είναι σε πλήρη αντίθεση με εκείνη της ΕΕ. Καθ' όλη τη δεκαετία του 1990, οι Ευρωπαίοι ηγέτες συνήθισαν την εσωτερική αταξία της Ρωσίας με επακόλουθο την υποχώρηση της από τη διεθνή σκηνή⁹⁷. Η άνοδος στην εξουσία του Βλαντιμίρ Πούτιν το 2000, ωστόσο, σηματοδότησε την έναρξη μιας ισχυρής ανάκαμψης της Ρωσίας και την αρχή μιας συνειδητής διαδικασίας για τη σταδιακή επιστροφή της χώρας ως ισχυρός παίκτης διεθνούς πολιτικής. Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της δεύτερης θητείας του Πούτιν, μια γενική, βαθιά ριζωμένη αντίληψη αναδύθηκε, ότι η Ρωσία είχε το δικαίωμα στο «μεγαλείο», συγκρίσιμη με την Γκολκική ιδέα του μεγαλείου⁹⁸, μια ιδέα που, σε σημαντικό βαθμό, υπαγορεύει τον τρόπο με τον οποίο η Ρωσία ασκεί τις εξωτερικές σχέσεις της, συμπεριλαμβανομένων των ενεργειακών πολιτικών της. Πράγματι, σύμφωνα με τον Rumer⁹⁹, «η εποχή του Πούτιν συνδέθηκε με την ανάπτυξη μιας διεθνούς στάσης επικεντρωμένης κυρίως στα συμφέροντα και την ισορροπία της εξουσίας». Κατά συνέπεια, ως ανερχόμενη δύναμη, η Ρωσία θεωρεί τη διεθνή πολιτική ως ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος στο οποίο η διατήρηση της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας θεωρούνται το μέγιστο ιδανικό¹⁰⁰. Η ρωσική άποψη θεωρεί ότι η Ρωσία «εξουσιάζει το μέλλον της» και συνεπώς επικρατεί μια ρεαλιστική άποψη για τις διεθνείς σχέσεις, με βάση την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων¹⁰¹.

Αντί να είναι μια ενιαία θεωρία, ο ρεαλισμός αποτελεί «μια οικογένεια θεωριών» - οι οποίες μοιράζονται μια σειρά από βασικές υποθέσεις σχετικά με τη φύση της διεθνούς πολιτικής¹⁰². Σε μια απλούστευση, όλες οι ρεαλιστικές θεωρίες συμφωνούν στην κεντρική σημασία του κράτους, της αυτοβοήθειας, και της επιβίωσης.¹⁰³ Σύμφωνα με τους ρεαλιστές, τα κράτη είναι οι κύριοι δρώντες στη διεθνή πολιτική. Είναι ορθολογικοί φορείς οι οποίοι

⁹⁷ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

⁹⁷ Rumer, E.B. (2007) *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, Adelphi Paper no: 390, Abingdon, Routledge for the International Institute for Strategic Studies, σελ. 7

⁹⁸ Baev, P.K. (2008) *Russian Energy Policy and Military Power*, London, Routledge, σελ. 32

⁹⁹ Rumer, E.B. (2007) *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, Adelphi Paper no: 390, Abingdon, Routledge for the International Institute for Strategic Studies, σελ. 23

¹⁰⁰ Light, M. (2008) 'Keynote Article: Russia and the EU: Strategic Partners or Strategic Rivals?', *Journal of Common Market Studies*, 46 (Special Issue: The JCMS Annual Review of the European Union in 2007), σελ. 15.

¹⁰¹ Van Der Meulen, E.F. (2009) 'Gas Supply and EU-Russia Relations', *Europe-Asia Studies*, 61 (5), σελ. 846.

¹⁰² Legro, J.W. & Moravcsik, A. (1999) 'Is Anybody Still a Realist?', *International Security*, 24 (2), σελ. 9.

Walt, S.M. (1998) 'International Relations: One World, Many Theories', *Foreign Policy*, 110, σελ. 31.

¹⁰³ Dunne, T. & Schmidt, B.C. (2005) Realism in: Baylis, J. & Smith, S. (eds.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 3rd, Oxford, Oxford University Press, σελ. 172.

επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν την ισχύ τους με παράλληλη ελαχιστοποίηση του κόστους.¹⁰⁴ Σύμφωνα με τον Waltz¹⁰⁵, «μεταξύ των κρατών επικρατεί μια κατάσταση πολέμου», υπάρχει δηλαδή ένα άναρχο διεθνές σύστημα. Εξαιτίας της έλλειψης μιας ανώτερης υπερεθνικής αρχής, η αναρχία είναι από προεπιλογή η οργανωτική αρχή της παγκόσμιας τάξης¹⁰⁶. Αυτό αφήνει τα κράτη σε ένα σύστημα «αυτοβοήθειας», στο οποίο «τα κράτη πρέπει να βασιστούν στα μέσα που μπορούν να παράγουν ασφάλεια για τον εαυτό τους»¹⁰⁷. Η ίδια η έλλειψη μιας υψηλότερης ρυθμιστικής αρχής για να περιορίσει τη χρήση βίας από τους παίκτες του συστήματος, καθιστά την αυτοβοήθεια «το απαραίτητο στοιχείο σε μια αναρχική τάξη»¹⁰⁸. Η επιβίωση είναι ο πρωταρχικός *raison d'état* και ο ρυθμιστής του τρόπου λειτουργίας των κρατών σε ένα σύστημα αυτοβοήθειας¹⁰⁹. Η εθνική ασφάλεια και η επιβίωση βρίσκεται στην κορυφή της ιεραρχίας στα διεθνή ζητήματα¹¹⁰. Συνεπώς, η διεθνής πολιτική είναι στην ουσία μια "ανταγωνιστική σφαίρα"¹¹¹, στην οποία τα κράτη ακολουθούν πολιτικές που εξυπηρετούν καλύτερα τα εθνικά τους συμφέροντα, και ως εκ τούτου επιδιώκουν «κατ' ελάχιστο, τη δική τους επιβίωση και στο μέγιστο βαθμό την απόλυτη κυριαρχία»¹¹². Σύμφωνα με τους ρεαλιστές η αναρχία και η αντιπαλότητα στο διεθνές σύστημα εμποδίζουν τη συνεργασία μεταξύ των κρατών. Καθώς η διεθνής πολιτική θεωρείται ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος -το κέρδος του κάθε δρώντος ισοδυναμεί με την απώλεια κάποιου άλλου- τα κράτη προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν σχετική ισχύ τους έναντι των αντιπάλων τους¹¹³. Όπως επισημαίνει ο Waltz¹¹⁴, το ερώτημα για τα κράτη δεν είναι «εάν θα κερδίσουμε και οι δύο» αλλά «ποιος θα κερδίσει περισσότερα». Στην ρεαλιστική προσέγγιση που ενδιαφέρεται για την ισορροπία ισχύος, τα κράτη πρέπει να επικεντρώνονται στα σχετικά κέρδη, και να επιδιώκουν την

¹⁰⁴ Glaser, C.L. (1995) 'Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help', *International Security*, 19 (3), σελ.54.

Legro, J.W. & Moravcsik, A. (1999) 'Is Anybody Still a Realist?', *International Security*, 24 (2), σελ.12.

¹⁰⁵ Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

¹⁰⁶ Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

¹⁰⁷ Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

¹⁰⁸ Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

¹⁰⁹ Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

¹¹⁰ Mearsheimer, J.J. (1995) 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, 19 (3), σελ. 10-11, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>

¹¹¹ Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

¹¹² Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

¹¹³ Glaser, C.L. (1995) 'Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help', *International Security*, 19 (3), σελ. 50, 70-71.

Mearsheimer, J.J. (1995) 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, 19 (3), σελ. 11-12, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>

¹¹⁴ Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

επίτευξη των σκοπών τους καλύτερα ή τουλάχιστον όχι χειρότερα από τα άλλα κράτη, αντί να επικεντρώνονται στα απόλυτα κέρδη σε μια κατάσταση «διλήμματος κρατουμένων».¹¹⁵

Κατά τη διάρκεια της εποχής Πούτιν, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της δεύτερης θητείας του, πολλές αξίες της *realpolitik* έγιναν εμφανείς στη ρωσική εξωτερική πολιτική σκέψη¹¹⁶. Ο ίδιος ο Πούτιν επιβεβαίωσε το 2007 ότι «το ενδιαφέρον στη διεθνή σκηνή και τις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των κρατών σε όλη την ιστορία ήταν η κύρια αρχή»¹¹⁷. Εκτός από τη συνολική αναβίωση της ρωσικής επιρροής και της δύναμης στις διεθνείς υποθέσεις, το πιο συχνό και σαφώς διατυπωμένο ρωσικό ενδιαφέρον της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας, υπήρξε η εδραίωση της επιρροής στη χώρα του «εγγύς εξωτερικού», μεταξύ των πρώην χωρών της ΕΣΣΔ στον Καύκασο, την Κεντρική Ασία, καθώς και στην Ανατολική Ευρώπη. Μια σφαίρα επιρροής στα εδάφη που συνορεύουν με τη Ρωσία θεωρείται ζωτικής σημασίας για την εθνική ασφάλεια της χώρας¹¹⁸. Έτσι ο γεωπολιτικός ρεαλισμός κυριαρχεί στη ρωσική εξωτερική πολιτική σκέψη¹¹⁹. Αυτό παράγει πολύ δυσμενείς συνθήκες για την ανάπτυξη στενότερων σχέσεων ΕΕ-Ρωσίας και οι προσεγγίσεις για τις διεθνείς σχέσεις των δύο πλευρών είναι ιδιαίτερα ασυμβίβαστες. Όπως επισημαίνει ο Mearsheimer¹²⁰ ο θεσμοκεντρισμός αμφισβητεί άμεσα την βαθύτερη λογική του ρεαλισμού.¹²¹ Ο ρόλος των θεσμικών οργάνων είναι το πιο κεντρικό σημείο της διαφωνίας μεταξύ των δύο προσεγγίσεων. Ενώ οι οπαδοί του θεσμοκεντρισμού βλέπουν τους θεσμούς ως το κλειδί για την ειρήνη και τη σταθερότητα, οι ρεαλιστές παραμένουν εξαιρετικά δύσπιστοι για τις δυνατότητές τους. Πράγματι, η ίδια η βάση της ΕΕ, η «ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αμφισβητεί το αξίωμα των ρεαλιστών για μια διεθνή

¹¹⁵ Mearsheimer, J.J. (1995) 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, 19 (3), σελ. 12, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>

¹¹⁶ Rumer, E.B. (2007) *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, Adelphi Paper no: 390, Abingdon, Routledge for the International Institute for Strategic Studies.

¹¹⁷ Rumer, E.B. (2007) *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, Adelphi Paper no: 390, Abingdon, Routledge for the International Institute for Strategic Studies.

¹¹⁸ Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, σελ. 21. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση:

https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September ; Rumer, E.B. (2007) *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, Adelphi Paper no: 390, Abingdon, Routledge for the International Institute for Strategic Studies. ; Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/isis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf

¹¹⁹ Light, M. (2008) 'Keynote Article: Russia and the EU: Strategic Partners or Strategic Rivals?', *Journal of Common Market Studies*, 46 (Special Issue: The JCMS Annual Review of the European Union in 2007), σελ. 15.

¹²⁰ Mearsheimer, J.J. (1995) 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, 19 (3), σελ. 7, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>

¹²¹ Mearsheimer, J.J. (1995) 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, 19 (3), Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>

κοινωνία ανεξάρτητων κρατών που οι σχέσεις τους διέπονται από την αρχή της αναρχίας»¹²². Οι ρεαλιστές αναγνωρίζουν ότι τα κράτη λειτουργούν μέσω των θεσμών, ωστόσο, ισχυρίζονται ότι οι θεσμοί «αντικατοπτρίζουν την διεθνή κατανομή ισχύος»¹²³, είναι ουσιαστικά «αρένες που εξωτερικεύονται οι σχέσεις ισχύος»¹²⁴. Πράγματι, όπως σημειώνει ο Keohane¹²⁵, ο θεσμοκεντρισμός, λόγω της έμφασης των οπαδών του «σχετικά με τις λειτουργίες των διεθνών οργανισμών, διατρέχει τον κίνδυνο να είναι πολύ αφελής για την ισχύ και τη σύγκρουση». Η ρωσική προσκόλληση στον γεωπολιτικό ρεαλισμό και η θεσμοκεντρική προσέγγιση της ΕΕ στις διεθνείς σχέσεις είναι ριζικά αντιφατικές. Οι αντίστοιχες προσεγγίσεις των δύο μερών υπαγορεύουν τα μέσα με τα οποία υπηρετούν τις ενεργειακές σχέσεις τους με τους άλλους παίκτες, καθώς και τους σκοπούς που επιδιώκουν να υπηρετήσουν.

Ο γεωπολιτικός χαρακτήρας του ρωσικού ρεαλισμού με την ανάγκη του για εξασφάλιση μιας σφαίρας επιρροής υπονομεύει άμεσα τις πολιτικές και τα συμφέροντα της ΕΕ. Πρώτον, η υποτιθέμενη ρωσική σφαίρα επιρροής καλύπτει μια σειρά από κράτη μέλη της ΕΕ στην Ανατολική Ευρώπη. Επίσης, έρχεται σε άμεση σύγκρουση με την «Ανατολική Εταιρική Σχέση», την ανατολική διάσταση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας (ΕΠΓ)¹²⁶ σε διάφορες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, η Λευκορωσία, η Γεωργία, η Μολδαβία και η Ουκρανία, όλες οι χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, θεωρείται από τη Μόσχα ότι για να είναι μέσα στη σφαίρα επιρροής της Ρωσίας, αποτελούν επίσης μέρος της ΕΠΓ, με σκοπό την ενίσχυση «της ευημερίας, της σταθερότητας και της ασφάλεια όλων ... βασιζόμενη σε μια αμοιβαία δέσμευση για κοινές αξίες (δημοκρατία, ανθρώπινα δικαιώματα, κράτος δικαίου, χρηστή διακυβέρνηση, οικονομία της αγοράς και βιώσιμη ανάπτυξη)»¹²⁷. Η ενίσχυση της ενεργειακής ασφάλειας ρητά αναφέρεται ως ένας από τους στόχους της Ανατολικής Εταιρικής Σχέσης. Αντίθετα, η δημιουργία μιας ρωσικής σφαίρας επιρροής σε

¹²² Wiener, A. (2006) Constructivism and Sociological Institutionalism in: Cini, M. & Bourne, A.K. (eds.) *Palgrave Advances in European Union Studies*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, σελ.36.

¹²³ Mearsheimer, J.J. (1995) 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, 19 (3), σελ. 13, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>

¹²⁴ Mearsheimer, J.J. (1995) 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, 19 (3), σελ. 13, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>

¹²⁵ Keohane, R.O. (2005) *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, 2nd, Princeton, N.J., Princeton University Press.

¹²⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2004), Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_6.5.4.pdf

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2009), Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας – Ανατολική Εταιρική Σχέση, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/exoterikes-skheseis-europaike-politike-geitonias.html?page=2>

¹²⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2004), Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_6.5.4.pdf

αυτές τις χώρες βασίζεται στη *realpolitik* της Μόσχας για τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων της στο «εγγύς εξωτερικό» με αποτέλεσμα την άμεση εχθρότητα προς την κανονιστική ατζέντα της ΕΕ, μέσω, για παράδειγμα, τη στήριξη των φιλορωσικών πολιτικών δυνάμεων στις χώρες αυτές.¹²⁸ Δεύτερον, καθώς η ρωσική σφαίρα επιρροής καλύπτει τον Καύκασο, αλλά και την Κεντρική Ασία, έρχεται σε σύγκρουση με τα ενεργειακά συμφέροντα της ΕΕ στην περιφέρεια. Η Ρωσία έχει υπονομεύσει ενεργά τις προσπάθειες της ΕΕ για τη δημιουργία νέων ενεργειακών σχέσεων με τους παραγωγούς της περιφέρειας¹²⁹. Καθώς «η Ρωσία θέλει να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της και να επιτύχει τον έλεγχο των οικονομικών συμφερόντων και των ενεργειακών αποθεμάτων σε γειτονικές χώρες και την ΕΕ»¹³⁰, η σχέση ΕΕ-Ρωσίας, σε αντίθεση με τη ρητορική «στρατηγική εταιρική σχέση» που χρησιμοποιείται συχνά από αξιωματούχους των δύο μερών, σε μεγάλο βαθμό, χαρακτηρίζεται από στρατηγικές ανταγωνισμού και αντιπαλότητας¹³¹.

Η διακυβέρνηση Πούτιν διαμορφώθηκε στην πρώτη οκταετία της (2000-2008) από δύο κεντρικές ομάδες: τους φιλελεύθερους οικονομικούς συμβούλους από τη μία, και τους ανθρώπους που βρίσκονταν κοντά στο προηγούμενο καθεστώς (πράκτορες των μυστικών υπηρεσιών και ανώτατους αξιωματούχους του στρατιωτικού - βιομηχανικού συμπλέγματος) από την άλλη, γνωστούς με την ονομασία *siloviki*. Η υιοθέτηση κάποιων φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων και τα σχέδια για περαιτέρω απελευθέρωση της ρωσικής αγοράς μέχρι τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας οφείλονταν κυρίως στην ύπαρξη και επιρροή της ομάδας των φιλελευθέρων. Ωστόσο, η ομάδα αυτή περιθωριοποιήθηκε σταδιακά, με την ομάδα των *siloviki* να ανακτά κεντρική θέση στο σχηματισμό των πολιτικών του Κρεμλίνου και να κατέχει δεσπόζοντα ρόλο μέχρι και σήμερα. Οι κύριοι πυλώνες της νέας αυτής στρατηγικής

¹²⁸ Haukkala, H. (2009) 'Lost in Translation? Why the EU has Failed to Influence Russia's Development', *Europe-Asia Studies*, 61 (10), σελ. 1757. ; Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

¹²⁹ Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, σελ. 32. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September

Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

¹³⁰ Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

¹³¹ Light, M. (2008) 'Keynote Article: Russia and the EU: Strategic Partners or Strategic Rivals?', *Journal of Common Market Studies*, 46 (Special Issue: The JCMS Annual Review of the European Union in 2007), σελ. 15,25.

είναι ο κεντρικός έλεγχος της οικονομίας, και ιδιαίτερα των «στρατηγικών τομέων» της ενέργειας και των φυσικών πόρων, η διαμόρφωση ενός μοντέλου κρατικού, κι όχι φιλελεύθερου καπιταλισμού (state, not liberal, capitalism), οι διαπραγματεύσεις με κρατικές ή κρατικά υποστηριζόμενες επιχειρήσεις παρά με δυνάμεις της αγοράς, μία πιο σκληρή στάση αναφορικά με τα «εθνικά συμφέροντα» της χώρας και, φυσικά, η παγίωση μίας μη φιλελεύθερης ή ελεγχόμενης δημοκρατίας (illiberal or managed democracy), εντός της οποίας η δράση ΜΚΟ και τα περιθώρια άλλων κοινωνικών δρώντων να αποκτήσουν προσχώματα και να επηρεάσουν την κεντρική πολιτική σκηνή παραμένουν εξαιρετικά περιορισμένα.¹³²

Σε αυτό το πλαίσιο, η Gazprom (παραγωγή και εξαγωγές φυσικού αερίου), η Rosneft (παραγωγή πετρελαίου) και η Transneft (δίκτυο αγωγών πετρελαίου) παραμένουν οι κεντρικοί δρώντες στην ενεργειακή πολιτική. Και οι τρεις ελέγχονται από το Κρεμλίνο, με αποτέλεσμα η οικονομική λειτουργία και η πολιτική τους στόχευση να έχουν έναν κοινό παρονομαστή: τη στήριξη της ρωσικής οικονομίας προκειμένου η χώρα να επανακτήσει τη χαμένη της αίγλη και τον κεντρικό της ρόλο στη διεθνή σκηνή. Σε αντιστοιχία με τους πυλώνες της ενεργειακής στρατηγικής που αναλύθηκαν παραπάνω, κάθε σχέδιο για ιδιωτικοποίησή και σπάσιμο των επιχειρήσεων αυτών σε επιμέρους εταιρείες (διανομής, παραγωγής κλπ.) έχουν μεταφερθεί στις καλένδες. Οι εταιρείες που διάλεξε το ρωσικό κράτος για την ανάπτυξη των πιο απαιτητικών κοιτασμάτων είναι κρατικές εταιρείες (Statoil της Νορβηγίας και Total της Γαλλίας), ενώ η σύμπραξη με τους κύριους ενεργειακούς της εταίρους, Γερμανία και Ιταλία, λαμβάνει χώρα με ιδιωτικές επιχειρήσεις που χαιρούν της αμέριστης στήριξης των κυβερνήσεων των κρατών αυτών¹³³.

Οι ενεργειακοί πόροι διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην ανάκαμψη της Ρωσίας. Ο Πούτιν, ο κύριος αρχιτέκτονας της κίνησης της Ρωσίας για το «μεγαλείο»¹³⁴, εντόπισε τις

¹³² Volk, Y. (2006) Russia's NGO law: an attack on freedom and civil society, The Heritage Foundation, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: www.heritage.org/research/russiaandeurasia/wml090.cfm

Stewart, C. (2008) Inflation threatens an era of growth, Moscow Times, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: www.cdi.org/russia/johnson/2008-106-31.cfm

Zakaria, F. (1997) The rise of illiberal democracy, Foreign Affairs, σελ. 22-43.

¹³³ Victor, D. et al (eds.) (2006), Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040, Cambridge: Cambridge University Press; Checchi, A. et al. (2009), Long-term energy security risks for Europe: a sector-specific approach, CEPS Working Document, no. 309, σελ. 1-52; Stern, J. (2005), The future of Russian gas and Gazprom, Oxford: Oxford University Press.

¹³⁴ Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, σελ. 17. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September

δυνατότητες και τη στρατηγική αξία των φυσικών πόρων για την ενίσχυση της οικονομίας της Ρωσίας και το διεθνές τους βάρος, πολλά χρόνια πριν γίνει πρόεδρος. Το 1997 στη διδακτορική του διατριβή, ο Πούτιν υποστήριξε ότι, οι φυσικοί πόροι, ιδίως, τα ορυκτά καύσιμα διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην αποκατάσταση της μετα-σοβιετικής οικονομίας της Ρωσίας. Η οικονομική ανάπτυξη, με τη σειρά της, θεωρήθηκε από τον Πούτιν ως βάση για την πολιτική εξουσία και επιρροή στη διεθνή σκηνή.¹³⁵ Η διατριβή αναγνώριζε τους φυσικούς πόρους, ως «στρατηγικό τομέα, όχι μόνο ως ένα κλειδί για την οικονομική αναγέννηση, αλλά κυρίως ως μέσο γεωπολιτικής επανόδου της Ρωσίας ως μια μελλοντική υπερδύναμη στον τομέα της ενέργειας»¹³⁶. Έτσι, ο έλεγχος του «στρατηγικού τομέα» ήταν, σύμφωνα με τον Πούτιν, πάρα πολύ σημαντικός για το εθνικό συμφέρον για να αφηθεί σε ιδιωτικές επιχειρήσεις¹³⁷. Κατά συνέπεια, κατά τη διάρκεια του Πούτιν στην εξουσία, ο τομέας των φυσικών πόρων της Ρωσίας ήταν σε μεγάλο βαθμό εθνικοποιημένος. Η κρατικοποίησή του ήταν αναπόσπαστο μέρος της στρατηγικής του Πούτιν για την «αποκατάσταση της θέσης του κράτους και την ανεξαρτησία της κρατικής εξουσίας από ομάδες οικονομικών συμφερόντων», και μέρος της προσπάθειας «για την ανοικοδόμηση του κεντρικού κράτους και για να καθοριστεί η προεδρική διοίκηση ως το κυρίαρχο πολιτικό όργανο στη Ρωσία»¹³⁸. Αυτό, στην πραγματικότητα, οδήγησε σε μια ευρείας κλίμακας εξουδετέρωση των ενεργειακών ολιγαρχών που είχαν απολαύσει τη συνεργασία με την προεδρική εξουσία κατά τη διάρκεια της θητείας του Γιέλτσιν. Αυθαίρετες κατηγορίες έγιναν εναντίον αρκετών εξεχουσών προσωπικοτήτων, κυρίως εναντίον του Μιχαήλ Χοντορκόφσκι της Yukos, που οδήγησε σε ποινή φυλάκισης και την αποδυνάμωση μίας από τις μεγαλύτερες εταιρείες στη Ρωσία.¹³⁹ Ωστόσο, παρά τις άμεσες κρατικοποιήσεις άλλων εταιρειών ενέργειας, η ρωσική κυβέρνηση στελέχωσε τις υψηλότερες θέσεις αυτών των εταιρειών με εξέχουσες προσωπικότητες από τον στενό κύκλο του προέδρου, εξασφαλίζοντας

¹³⁵ Heinrich, A. (2008) 'Under the Kremlin's Thumb: Does Increased State Control in the Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?', *Europe-Asia Studies*, 60 (9), σελ. 1542. ; Tkachenko, S.L. (2007) Actors in Russia's Energy Policy towards the EU in: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 172.

¹³⁶ Umbach, F. (2006) 'Europe's Next Cold War: The European Union Needs a Plan to Secure its Energy Security', *Internationale Politik* (Global Edition), Summer, σελ. 68. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/13095>

¹³⁷ Lucas, E. (2008) *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

¹³⁸ Heinrich, A. (2008) 'Under the Kremlin's Thumb: Does Increased State Control in the Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?', *Europe-Asia Studies*, 60 (9), σελ. 1542.

¹³⁹ Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, σελ. 19-20. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September

έτσι τον έλεγχο της λήψης αποφάσεων.¹⁴⁰ Αυτή η διαδικασία πολιτικοποίησης συνέβη σε μεγαλύτερη έκταση στην περίπτωση της Gazprom, με αποτέλεσμα μια κατάσταση όπου, όπως επισημαίνει ο Van Der Meulen¹⁴¹, «το ρωσικό κράτος καθώς κατέχει την πλειοψηφία των μετοχών ελέγχει άμεσα την προσφορά και τη μετάδοση του φυσικού αερίου στη Ρωσία σύμφωνα με τους γεωπολιτικούς του στόχους». Το σχέδιο του Πούτιν για την «ενεργειακή υπερδύναμη» και την πολιτικοποίηση της Gazprom αποτελεί την επιτομή, σύμφωνα με τον Baev¹⁴², της «ανάμειξης των ενεργειακών επιχειρήσεων με τη δύναμη της πολιτικής, όπου οι στόχοι της μεγιστοποίησης του κέρδους και η οικοδόμηση θέσης ισχύος μόλις και μετά βίας διακρίνονται».

Η ρωσική προσπάθεια εξασφάλισης των στρατηγικών τομέων έχει ονομαστεί από τους σχολιαστές ως «εθνικισμός πόρων»¹⁴³. Ο εθνικισμός των πόρων δεν είναι ένα ρωσικό φαινόμενο μόνο, αλλά έχει γίνει περισσότερο μια τάση μεταξύ των ενεργειακά πλούσιων χωρών, με τις κρατικές εταιρείες τους να ελέγχουν το 85-90% των αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου στον κόσμο¹⁴⁴. Σε γενικές γραμμές, ο εθνικισμός των πόρων ερμηνεύεται ως οι κυβερνητικές επιδιώξεις μέσω πολιτικών που αποσκοπούν στην εθνικοποίηση των περιουσιακών στοιχείων του πετρελαίου και φυσικού αερίου, ενώ περιορίζουν την πρόσβαση των διεθνών εταιρειών ενέργειας, παρέχοντας έτσι σαφή ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα για τους εθνικούς πρωταθλητές της εκάστοτε χώρας.¹⁴⁵ Εάν ορισμένες φορές παρέχεται «πρόσβαση» σε διεθνείς εταιρείες, αυτό γίνεται σε έναν «εντελώς αδιαφανή, αυθαίρετο και πολιτικά φορτισμένο τρόπο»¹⁴⁶. Για παράδειγμα, η Ρωσία έχει δώσει περιορισμένη πρόσβαση σε στρατηγικούς τομείς της σε γερμανικές, γαλλικές και ιταλικές εταιρείες ενέργειας, όπως προαναφέρθηκε, προκειμένου να διατηρούν «ειδική σχέση» με τη Ρωσία. Συνεπώς η πρόσβασή τους αυτή στις ρωσικές πηγές ενέργειας έχει σαφώς πολιτικά κίνητρα. Την ίδια

¹⁴⁰ Tkachenko, S.L. (2007) Actors in Russia's Energy Policy towards the EU στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 167-168.

¹⁴¹ Van Der Meulen, E.F. (2009) 'Gas Supply and EU-Russia Relations', *Europe-Asia Studies*, 61 (5), σελ. 849.

¹⁴² Baev, P.K. (2008) *Russian Energy Policy and Military Power*, London, Routledge. σελ. 118

¹⁴³ Grigoryev, Y. (2007) 'Today or not Today: Deregulating the Russian Gas Sector', *Energy Policy*, 35 (5), σελ. 3037. ; Umbach, F. (2010) 'Global Energy Security and the Implications for the EU', *Energy Policy*, 38 (3), σελ. 1229.

¹⁴⁴ Umbach, F. (2010) 'Global Energy Security and the Implications for the EU', *Energy Policy*, 38 (3), σελ. 1232.

Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, σελ. 24. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση:

https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September

¹⁴⁵ Milov, V. (2008) *Russia and the West: the Energy Factor*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, σελ. 3, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/080731_milov_russia%26west_web.pdf

¹⁴⁶ Milov, V. (2008) *Russia and the West: the Energy Factor*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, σελ. 4, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/080731_milov_russia%26west_web.pdf

στιγμή, οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο και ολλανδικές εταιρείες ενέργειας έχουν δει στο παρελθόν τις άδειές τους να ανακαλούνται αυθαίρετα¹⁴⁷. Εξ ορισμού, ο εθνικισμός των πόρων δημιουργεί μια πολύ αρνητική ατμόσφαιρα για την πολυμερή συνεργασία στον τομέα της ενέργειας¹⁴⁸. Η πολιτικοποίηση του ρωσικού τομέα ενέργειας, και ειδικότερα, ο αυστηρός έλεγχος που ασκεί το Κρεμλίνο στην Gazprom, είναι ένα σημαντικό εμπόδιο για μια στενότερη και πιο θεσμοθετημένη ενεργειακή σχέση μεταξύ της ΕΕ και της Ρωσίας. Η κρατοκεντρική ρωσική πολιτική και η θεσμοκεντρική και νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της ΕΕ είναι εξαιρετικά αντιφατικές. Ο ρωσικός εθνικισμός των πόρων έρχεται σε αντίθεση σε κάθε πτυχή της Συνθήκης για τον Χάρτη Ενέργειας και του Ενεργειακού Χάρτη Πορείας για το 2050, βάσει των οποίων η ΕΕ προσπαθεί να χτίσει τις ενεργειακές σχέσεις της με τη Ρωσία. Ενώ η ΕΕ επιδιώκει να φέρει τις ενεργειακές σχέσεις στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου μέσω της ΣΧΕ και του Ενεργειακού Χάρτη Πορείας για το 2050, προκειμένου να προωθηθεί μια πιο φιλελεύθερη και σταθερή αγορά ενέργειας, η ίδια διακριτική μεταχείριση των ξένων επενδυτών την οποία προσπαθεί να προλάβει, είναι ο κανόνας -κατάσταση προ πολλού, *modus operandi*- στη Ρωσία. Σύμφωνα με την προσέγγιση της *realpolitik* στις διεθνείς σχέσεις, η ρωσική ηγεσία έχει θεμελιώδη απροθυμία να συμμετάσχει σε νομικά δεσμευτικές διεθνείς συμφωνίες που θα περιορίζαν την ελευθερία ελιγμών της χώρας και την επίτευξη των εθνικών συμφερόντων της. Λαμβάνοντας υπόψη τη σαφώς καθορισμένη στρατηγική σημασία των φυσικών πόρων για την οικονομική ανάκαμψη της Ρωσίας και την αποκατάσταση της θέσης της στη διεθνή σκηνή, είναι πολύ απίθανο η Ρωσία να υπογράψει οποιοσδήποτε νομικά δεσμευτικές διεθνείς συμφωνίες στον τομέα της ενέργειας¹⁴⁹.

Παρά το γεγονός ότι τόσο ο Πούτιν, όσο και ο διάδοχός του Ντμίτρι Μεντβέντεφ έχουν με ένταση αρνηθεί στο παρελθόν ότι η Ρωσία χρησιμοποιεί τους ενεργειακούς πόρους της, ως

¹⁴⁷ Milov, V. (2008) *Russia and the West: the Energy Factor*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, σελ. 4, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/080731_milov_russia%26west_web.pdf; Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf

¹⁴⁸ Milov, V. (2008) *Russia and the West: the Energy Factor*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, σελ. 4, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/080731_milov_russia%26west_web.pdf

¹⁴⁹ Milov, V. (2008) *Russia and the West: the Energy Factor*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, σελ. 14-15, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/080731_milov_russia%26west_web.pdf

πολιτικό μέσο¹⁵⁰, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ενέργεια έχει γίνει ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής¹⁵¹. Πράγματι, «η ενέργεια, κυρίως το φυσικό αέριο και πετρέλαιο, σήμερα αντιπροσωπεύει το πιο αποτελεσματικό και «πολιτισμένο» εργαλείο πολιτικής ισχύος για τη ρωσική κυβέρνηση στη διεθνή σκηνή». Μια χαρακτηριστική περίπτωση της ρωσικής χρήσης της ενέργειας ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής είναι η διακοπή τον Ιούνιο 2010 των παραδόσεων φυσικού αερίου προς τη Λευκορωσία. Η Gazprom, ενεργώντας κατόπιν εντολής του προέδρου Μεντβέντεφ, μείωσε τις παραδόσεις κατά 30%, σε μια προσπάθεια να αναγκάσει τη Λευκορωσία να διευθετήσει ένα χρέος \$200 εκατομμυρίων. Η Λευκορωσία απάντησε απειλώντας να αναστείλει τη διέλευση του ρωσικού φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, με το ενδεχόμενο να επηρεάσει το 6% της κατανάλωσης φυσικού αερίου της ΕΕ, υποστηρίζοντας ότι η Gazprom οφείλει στη χώρα \$260 εκατομμύρια σε τέλη διέλευσης.¹⁵² Παρά το γεγονός ότι η διαφορά επιλύθηκε ήπια πριν κλιμακωθεί και επηρεάσει τον εφοδιασμό της ΕΕ, με τις δύο πλευρές να διευθετούν τουλάχιστον ένα μέρος των αντίστοιχων χρεών τους¹⁵³, ήταν ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα χρήσης της ενέργειας από πλευράς Ρωσίας ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής. Όπως και στον «πόλεμο του φυσικού αερίου» του 2006, οι βαθύτεροι λόγοι για τη διαμάχη ήταν πολιτικοί. Τον Μάιο του 2009, η ΕΕ άνοιξε εκ νέου τις σχέσεις της με τη Λευκορωσία - «την τελευταία δικτατορία στην Ευρώπη» - μετά από μια περίοδο ψυχρών σχέσεων εξαιτίας για παράδειγμα των σοβαρών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα, και κάλεσε τη Λευκορωσία να γίνει μέρος της «Ανατολικής Εταιρικής Σχέσης της ΕΕ»¹⁵⁴. Παρά το γεγονός ότι, η Λευκορωσία διατηρεί στενότερες σχέσεις με τη Ρωσία από όλες τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, για παράδειγμα με ένα κοινό αμυντικό σύμφωνο μεταξύ των χωρών, η αυξημένη συνεργασία μεταξύ των Βρυξελλών και του Μινσκ είχε ως αποτέλεσμα την επιδείνωση των σχέσεων

¹⁵⁰ Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/isis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf

¹⁵¹ Leal-Arcas, R. (2009) 'The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?', *European Foreign Affairs Review*, 14 (3), σελ. 355.

Morozov, V. (2007) *Energy Dialogue and the Future of Russia: Politics and Economics in the Struggle for Europe* in: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate, σελ. 54,58. ; Riley, A. & Umbach, F. (2007) 'Out of Gas', *Internationale Politik* (Global Edition), σελ. 83.

¹⁵² BBC (2010) 'Russia Cuts Belarus Gas Supplies over Debt', 21 June, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.co.uk/news/10362731> . ; BBC (2010) 'Belarus 'to Suspend Gas Transit to Europe'', 22 June, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.co.uk/news/10375853>

¹⁵³ Euronews (2010) 'Gazprom Responds to Belarus Gas Dispute', 25 June, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.euronews.com/2010/06/25/gazprom-responds-to-belarus-gas-dispute>

¹⁵⁴ BBC (2009) 'Belarus and Europe Inch Closer', 7 May, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8037923.stm>

Λευκορωσίας-Ρωσίας¹⁵⁵. Η διένεξη του φυσικού αερίου τον Ιούνιο του 2010 ήταν πρώτα απ' όλα μια ρωσική επίδειξη πολιτική δύναμης και ένα μέσο για να επανεδραιώσει την επιρροή η Μόσχα στη Λευκορωσία. Σε λιγότερο από δύο εβδομάδες μετά τη διένεξη, η Λευκορωσία συμφώνησε να συμμετέχει με τη Ρωσία και το Καζακστάν σε μια τελωνειακή ένωση¹⁵⁶. Αντίστοιχου μεγέθους ήταν και η προσάρτηση της Κριμαίας τον Αύγουστο του 2014 από την Ρωσία. Από την άποψη της ΕΕ, η διένεξη είχε προφανώς ένα ανεπιθύμητο αποτέλεσμα, καθώς η Ρωσία ήταν σε θέση να υπονομεύσει την επιρροή των Βρυξελλών στη Λευκορωσία, ενισχύοντας παράλληλα τη δική της. Ωστόσο, οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις των ενεργειών της Μόσχας σε αυτή την περίπτωση υπερέβησαν κατά πολύ τις αποτυχίες της πολιτικής για την Ανατολική Εταιρική Σχέση: η Ρωσία κατέδειξε σαφώς την ετοιμότητά της να θέσει σε κίνδυνο τα οικονομικά συμφέροντά της - την ομαλή ροή του αερίου προς την Ευρώπη μέσω της Λευκορωσίας - με σκοπό την προώθηση πολιτικών συμφερόντων και της ασφάλειάς τους - την εδραίωση της σφαίρας επιρροής της - με σαφώς ρεαλιστικό τρόπο, όπως υποστηρίχθηκε από τον Waltz¹⁵⁷.

Για την προστασία της δικής της ενεργειακής ασφάλειας - της ασφάλειας της ζήτησης - η Ρωσία προσπαθεί ενεργά να υπονομεύσει τις προσπάθειες της ΕΕ να διαφοροποιήσει τις πηγές ενέργειας. Για να διατηρήσει την επιρροή της - την παραγωγή και τον στρατηγικά εξαιρετικά σημαντικό ρόλο ως κυρίαρχος προμηθευτής φυσικού αερίου προς την Ευρώπη- η Ρωσία επιδιώκει μια διττή στρατηγική: είτε μέσα από τη δημιουργία κοινοπραξιών αγοράζοντας μετοχές των εθνικών πρωταθλητών άλλων παραγωγών-χωρών, όπως για παράδειγμα στην Αλγερία - την τρίτη μεγαλύτερη πηγή εισαγωγών φυσικού αερίου της ΕΕ με ποσοστό 10% - αυξάνοντας αποτελεσματικά το μερίδιο της Gazprom στη συνολική ιταλική προμήθεια φυσικού αερίου στο 69%, είτε με τη σφυρηλάτηση στενότερων πολιτικών και οικονομικών δεσμών με χώρες-παραγωγούς, στρατηγική που είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην περιοχή του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας¹⁵⁸. Ο Καύκασος και η Κεντρική Ασία, λόγω

¹⁵⁵ BBC (2009) 'Belarus and Europe Inch Closer', 7 May, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8037923.stm>

¹⁵⁶ BBC (2010) 'Belarus Joins Russia and Kazakhstan Customs Union', 5 July, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.co.uk/news/10507601>

¹⁵⁷ Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.

¹⁵⁸ Bilgin, M. (2009) 'Geopolitics of European Natural Gas Demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East', *Energy Policy*, 37 (11), σελ. 4483. ; Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, σελ. 24. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September ; Lucas, E. (2008) *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, Basingstoke, Palgrave Macmillan. ; Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση:

των τεράστιων ενεργειακών αποθεμάτων τους, έχουν γίνει μια αρένα των γεωπολιτικών ανταγωνισμών μεταξύ της Ρωσίας, της ΕΕ, των ΗΠΑ και της Κίνας¹⁵⁹. Αυτές οι περιοχές είναι κεντρικής σημασίας για τη Μόσχα, λόγω της εγγυτητάς τους με τη Ρωσία, τη θέση τους μέσα στην περιζήτητη ρωσική σφαίρα επιρροής, αλλά και λόγω της ρωσικής εξάρτησης από τις πηγές ενέργειας αυτών των περιοχών. Μάλιστα, ένας σημαντικός βαθμός του αερίου που η Ρωσία εξάγει στην Ευρώπη προέρχεται από τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, καθιστώντας τις ζωνές αυτές ζωτικής σημασίας για τη ρωσική θέση στην Ευρώπη. Η Ρωσία ήταν σε θέση να εξασφαλίσει μακροπρόθεσμα συμβόλαια με τις σημαντικότερες χώρες παραγωγούς όπως το Καζακστάν, το Τουρκμενιστάν και το Ουζμπεκιστάν δίνοντας στον έλεγχο της Ρωσίας το φυσικό αέριο που ήταν διαθέσιμο για τις ευρωπαϊκές εξαγωγές σύμφωνα με εναλλακτικά συστήματα αγωγών. Ένα μονοπώλιο εξαγωγών φυσικού αερίου των χωρών αυτών επιτρέπει στη Ρωσία να διατηρήσει αυξανόμενες τις δεσμεύσεις εξαγωγών της στην Ευρώπη και εξασφαλίζει τη διατήρηση του status quo στην προμήθεια φυσικού αερίου της¹⁶⁰. Η εταιρική σχέση με τη Ρωσία αποτελεί μια ελκυστική εναλλακτική λύση για τις ενεργειακά πλούσιες χώρες του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, επειδή, σε αντίθεση με τη συνεργασία με την ΕΕ, η οποία θα καθιστούσε αναγκαία την αποδοχή των «κοινών αξιών» της ΕΕ - τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, το κράτος δικαίου, τη χρηστή διακυβέρνηση¹⁶¹, το ρωσικό μοντέλο της «κυρίαρχης δημοκρατίας» δεν απαιτεί μεγάλη εξάπλωση πολιτικών μεταρρυθμίσεων που υπονομεύουν την ισχύ των εξαιρετικά αυταρχικών ηγετών των χωρών αυτών.¹⁶²

https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf

¹⁵⁹ Rumer, E.B. (2007) *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, Adelphi Paper no: 390, Abingdon, Routledge for the International Institute for Strategic Studies.

¹⁶⁰ Baran, Z. (2007) 'EU Energy Security: Time to End Russian Leverage', *The Washington Quarterly*, 30 (4), σελ. 135-148. ; Bilgin, M. (2009) 'Geopolitics of European Natural Gas Demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East', *Energy Policy*, 37 (11), σελ. 4487. ; Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*, σελ. 33. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September ; Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations ; Rumer, E.B. (2007) *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, Adelphi Paper no: 390, Abingdon, Routledge for the International Institute for Strategic Studies.

¹⁶¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2009), Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας – Ανατολική Εταιρική Σχέση, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/exoterikes-skheseis-europaike-politike-geitonias.html?page=2>

¹⁶² Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations

6. Η ουκρανική κρίση του 2014

Η ουκρανική διαμάχη και η προσάρτηση της Ρωσίας στην Κριμαία, είχε δύο σημαντικές παραμέτρους. Αφενός την ενέργεια και αφετέρου την ισχύ. Ωστόσο, η κρίση περιλαμβάνει σημαντικές ενεργειακές διαστάσεις που συχνά παραβλέπονται.¹⁶³

Η Ουκρανία είναι μία χώρα που βρίσκεται στο μεταίχμιο ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση και αυτό φαίνεται με μια προσέγγιση σε τρία επίπεδα. Σε επίπεδο συστημικό, Ρωσία και Δύση ερίζουν για τη διατήρηση/ προσέλκυση της Ουκρανίας στους οικονομικούς, πολιτικούς και στρατιωτικούς τους θεσμούς με διαφορετική έμφαση και ένταση. Σε επίπεδο εγχώριας πολιτικής, εμφιλοχωρούν τάσεις και πολιτικές που χαρακτηρίζονται ως φιλο-ρωσικές ή φιλοδυτικές και υποστηρίζονται από τη μία ή την άλλη πλευρά. Βιομηχανικά, ενεργειακά και εμπορικά συμφέροντα συνεργάζονται με οικονομικούς και πολιτικούς δρώντες σε Ευρώπη και Ρωσία, ενώ κοινωνικοί δρώντες και δίκτυα της κοινωνίας πολιτών προσβλέπουν σε διαφορετικά πολιτικά πρότυπα και αγωνίζονται για τη δημιουργία νέων θεσμών, διαφορετικής πολιτικής κουλτούρας κλπ. Με δυο λόγια, η εμφανής πίεση για δυτικοποίηση και εξευρωπαϊσμό της ουκρανικής πολιτικής σκηνης εξισορροπείται, τουλάχιστον σε ένα βαθμό, από αντίρροπες δυνάμεις που συντείνουν προς τη διαίωνηση ενός μετα-σοβιετικού πολιτικού μοντέλου. Τέλος, σε επίπεδο ταυτοτήτων, φιλο-δυτικοί και φιλο-ευρωπαϊστές, φιλο-ρώσοι και αντι-ευρωπαϊστές συνθέτουν ένα εκρηκτικό κοινωνικό μείγμα που διατηρεί την Ουκρανία σε μετέωρη κατάσταση.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες έλαβε χώρα η πρόσφατη κρίση μεταξύ Ρωσίας – Ουκρανίας με αποτέλεσμα την προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία. Η κρίση στην Κριμαία έλαβε χώρα το 2014 στην επαρχία της Κριμαίας στην Ουκρανία. Ξεκίνησε ως επακόλουθο της Ουκρανικής Επανάστασης του 2014, κατά την οποία ανατράπηκε η κυβέρνηση του προέδρου Βίκτορ, ενώ ο πρωθυπουργός Μικόλα Αζάροβ είχε παραιτηθεί ένα μήνα πιο πριν. Έγιναν διαδηλώσεις από ομάδες προσκείμενες προς τη Μόσχα που ήταν αντίθετες με τα γεγονότα στο Κίεβο και επιζητούσαν στενότερους δεσμούς ή την ενσωμάτωση στη Ρωσία και επιπρόσθετα την επέκταση της αυτονομίας ή την πιθανή ανεξαρτησία για την Κριμαία. Το ρωσικό Κοινοβούλιο παραχώρησε στον πρόεδρο της Ρωσίας Βλαντιμίρ Πούτιν την εξουσία να

¹⁶³ Pirani, S., Stern, J., & Yafimava, K. (2014). *What the Ukraine crisis means for the gas markets*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

χρησιμοποιήσει στρατιωτική βία στην Ουκρανία. Οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους καταδίκασαν τη ρωσική εισβολή στην Κριμαία και ζήτησαν από τη Μόσχα να αποσύρει τις δυνάμεις της.

Όπως έχει αναφερθεί εκτενώς, η ενεργειακή σχέση Ρωσίας – Ε.Ε. αποτελεί μια σχέση αλληλεξάρτησης και όχι μονομερούς εξάρτησης. Όσο η Ευρώπη χρειάζεται το ρωσικό αέριο, άλλο τόσο η Ρωσία χρειάζεται το ευρωπαϊκό χρήμα¹⁶⁴. Σε επίπεδο υποδομών, η ΕΕ προμηθευόταν μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 2000 ρωσικό αέριο μέσω δύο κύριων αγωγών. Το μεγαλύτερο μέρος (γύρω στα 135 δις κυβικά μέτρα) μέσα από τον αγωγό της φιλίας (Druzhba) που κατασκευάστηκε επί σοβιετικής εποχής για να προμηθεύσει με ενέργεια τους σοβιετικούς δορυφόρους και σταδιακά επεκτάθηκε στη δυτική Ευρώπη.¹⁶⁵ Περίπου 20 δις κ.μ. μεταφέρει ο αγωγός Yamal-Europe που ενώνει τη Ρωσία με τη Γερμανία μέσω Λευκορωσίας και Πολωνίας. Σε αυτό το σύστημα οι χώρες διέλευσης (Ουκρανία και κατά δεύτερο λόγο Λευκορωσία) διέθεταν κεντρικό ρόλο. Τούτο κατέστη προβληματικό μετά την πορτοκαλί επανάσταση το 2004 που έφερε φιλοδυτικές κυβερνήσεις στην ηγεσία της Ουκρανίας. Η επιδότηση από τη Ρωσία της χώρας με πολύ φτηνό αέριο και η ανεκτική στάση απέναντι στα συσσωρευόμενα χρέη, ωστόσο, στερούσαν νοήματος και ήταν αντιπαραγωγικές κινήσεις απέναντι σε μία χώρα που φλέρταρε ανοιχτά με την ένταξη στους ευρω-ατλαντικούς θεσμούς. Οι ενεργειακές κρίσεις του 2006 και του 2009 διενεργήθηκαν σε αυτό το φόντο. Η αμφιλεγόμενη και μετέωρη στροφή της Ουκρανίας οδήγησε το Κρεμλίνο στη συστηματική προσπάθεια απεξάρτησης από την Ουκρανία, δεδομένου ότι μία τέτοια εξάρτηση διακύβευε την ελευθερία κινήσεων της Ρωσίας στο πιο σημαντικό κομμάτι της εξωτερικής οικονομικής της πολιτικής, το εξαγωγικό εμπόριο φυσικού αερίου. Η ρωσο-γερμανική διακρατική συμφωνία για την κατασκευή του Nord Stream που θα ένωνε υποθαλάσσια απευθείας τις δύο χώρες πλαισιώθηκε από τη συμφωνία της Gazprom και των γερμανικών EON Ruhrgas και Wintershall (αργότερα προστέθηκε και μία ακόμη εταιρία στο κοινοπρακτικό σχήμα). Παράλληλα με τον πρώτο αγωγό (διαμετακομιστικής ικανότητας 27.5 δις κ.μ.) κατασκευάστηκε ένας ακόμα ισόποσης ικανότητας.¹⁶⁶

¹⁶⁴ CIEP (2008), *The gas supply outlook for Europe. The roles of pipeline gas and LNG*, Clingendael International Energy Programme, The Hague, σελ. 1-77 ; Egenhofer, C. and Behrens, A. (2008), *Two sides of the same coin? Securing European energy supplies with internal and external policies*, CEPS, Brussels, σελ. 1- 13.

¹⁶⁵ Pirani, S., Stern, J., & Yafimava, K. (2014). *What the Ukraine crisis means for the gas markets*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

¹⁶⁶ Egenhofer, C., & Behrens, A. (2008). *Two sides of the same coin? Securing European energy supplies with internal and external policies*. Brussels: CEPS.

Παράλληλα, το 2007 η ιταλική ENI συμφώνησε με τη Gazprom για την κατασκευή του αγωγού South Stream που θα έφερνε ρωσικό αέριο και πάλι υποθαλάσσια στη Βουλγαρία και από κει μέσω μίας διακλάδωσης στα περισσότερα κράτη της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης. Μετά την ενεργειακή κρίση του 2009 οι δύο εταιρίες ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους να αυξήσουν σημαντικά τη διαμετακομιστική ικανότητα του αγωγού, από τα 33 στα 63 δις κ.μ. Ο αγωγός αυτός βρίσκεται στο στάδιο της οικονομοτεχνικής μελέτης. Σε περίπτωση που ολοκληρωθεί θα είναι σε θέση να αντικαταστήσει σχεδόν πλήρως το δίκτυο αγωγών που διέρχεται την Ουκρανία.

Παράλληλα, η στρατηγική της ενεργειακής ανεξαρτησίας και της στρατηγικής διαφοροποίησης φυσικού αερίου που υιοθέτησε η Ουκρανία τον Αύγουστο του 2013 προκειμένου να μειώσει την εξάρτηση του φυσικού αερίου από τη Ρωσία, οδήγησε στην διαρκώς εντεινόμενη επιθυμία της Ρωσίας να απεξαρτηθεί ολοσχερώς από την Ουκρανία, με αποτέλεσμα την προσάρτηση από τη Ρωσία της χερσονήσου της Κριμαίας.¹⁶⁷ Πριν από αυτό, η κυβέρνηση Γιανουκόβιτς είχε καταφέρει να μειώσει τις εισαγωγές φυσικού αερίου της Ουκρανίας από τη Ρωσία από 45 bcm το 2011 σε μόλις 28 bcm το 2013. Το αρχικό σχέδιο ήταν να τερματίσει οποιαδήποτε εισαγωγή ρωσικού φυσικού αερίου από το 2020. Αυτό ήταν ένα σκαλοπάτι στο δρόμο για να γίνει αυτάρκης από το 2035 με την ενίσχυση της εγχώριας συμβατικής και μη συμβατικής εξόρυξης φυσικού αερίου.

Η προσάρτηση της Κριμαίας υπονομεύθηκε σε μεγάλο βαθμό από την στρατηγική διαφοροποίησης της Ουκρανίας στον τομέα της ενέργειας και του φυσικού αερίου. Για να έχει αποτέλεσμα η στρατηγική, η χερσόνησος της Κριμαίας ήταν στρατηγικής σημασίας, διότι διαθέτει τεράστια υπεράκτια κοιτάσματα πετρελαίου και φυσικού αερίου στη Μαύρη Θάλασσα, που εκτιμάται μεταξύ 4 έως 130 τρις κυβικά μέτρα φυσικού αερίου.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, το παγιωμένο πλέον πολεμικό κλίμα στην Ουκρανία, αναδεικνύει και την διάσταση των ευρω-ρωσικών σχέσεων. Πιο συγκεκριμένα, η διαμάχη ΕΕ-Ρωσίας για την Ουκρανία δημιούργησε μεγάλη αναστάτωση στην ομαλή συνέχιση του εμπορίου φυσικού αερίου ανάμεσα στις δύο πλευρές. Ενώ αρχικά η έμφαση είχε αποδοθεί στο κομβικό ρόλο της Ουκρανίας ως χώρα διέλευσης του ρωσικού αερίου προς δυσμάς, το

¹⁶⁷ Pirani, S., Stern, J., & Yafimava, K. (2014). *What the Ukraine crisis means for the gas markets*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

ουκρανικό ζήτημα, η στάση της Ευρώπης και η σκληρή ρωσική πολιτική εγείρουν ευρύτερα ζητήματα ενεργειακής συνεργασίας των δύο πλευρών στο μέλλον.

Επιπλέον, η αλλαγή των συνόρων στη βάση της ασύμμετρης ισχύος και της προκεκαλυμμένης στρατιωτικής δράσης παραπέμπει στη σκοτεινή Ευρώπη της πολιτικής της ισχύος και της σκληρής ισχύος (power politics and hard power). Σπέρνει, παράλληλα, τρομερή ανησυχία για πιθανή συνέχεια του παραδείγματος αυτού σε μία σειρά παγωμένων κρίσεων στην κοινή γειτονιά ΕΕ και Ρωσίας (όπως το Ναγκόρνο-Καραμπάχ, η Νότια Οσσετία, η Αμπχαζία, η Ατζαρία και η Υπερδνειστερία). Σε γεωπολιτικό επίπεδο, η επανεμφάνιση του Κρεμλίνου με την ένδυση της ρωσικής αρκούδας τρομάζει μία Ευρώπη που έχει συνειδητά αποκηρύξει τη βία. Παράλληλα, όμως, λόγω της ειδικής σχέσης των δύο πλευρών στον ενεργειακό τομέα, η κρίση της Ουκρανίας ρίχνει τη σκιά της στην ευρωπαϊκή συζήτηση περί ενεργειακής ασφάλειας, τόσο βραχυπρόθεσμα, όσο και μακροπρόθεσμα.

Αξίζει δε να αναφερθεί ότι το ενεργειακό εμπόριο των δύο πλευρών δεν έχει πληγεί μέχρι σήμερα παρά την πολύμηνη κρίση στην Ουκρανία, γεγονός που δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση. Για τους Ευρωπαίους (όχι συνολικά, αλλά για τα περισσότερα και τα πλέον ισχυρά κράτη της ΕΕ) η Ρωσία αποτελεί έναν απαραίτητο εταίρο ενεργειακά, οικονομικά και πολιτικά. Ακόμη κι αν διαφωνούν με τους ρωσικούς χειρισμούς στην Ουκρανία, και με το κανονιστικό υπόβαθρο που τους διέπει, δεν είναι διατεθειμένοι να θυσιάσουν τα οφέλη που προκύπτουν από τη συνεργασία με τη Ρωσία στο βωμό της Ουκρανίας.

7. Η ενεργειακή και γεωπολιτική στροφή της Ρωσίας

Ενώ η ενεργειακή συνεργασία ΕΕ-Ρωσίας αποτελεί μία σταθερά, διατηρούνται μία σειρά ζητημάτων που προκαλούν τριβές και εγείρουν ανησυχίες στις δύο πλευρές. Ειδικότερα, τόσο για την ΕΕ όσο και για τη Ρωσία, σε οικονομικό επίπεδο, η ενεργειακή τους σχέση είναι εξαιρετικά επικερδής αφού επιφέρει ενεργειακές προμήθειες στην ΕΕ και υψηλές προσόδους στη Ρωσία και μάλιστα σε σκληρό νόμισμα (win-win game). Οι πολιτικές ανησυχίες, ωστόσο, δυναμιτίζουν την ατμόσφαιρα. Πιο συγκεκριμένα, η Ρωσία δυσανασχετεί με την ευρωπαϊκή κριτική στη ρωσική πολιτική για μία σειρά θεμάτων της εσωτερικής και εξωτερικής της πολιτικής (ανθρώπινα δικαιώματα, Τσετσενία, Γεωργία, Ουκρανία κλπ.), με την εμφατική αντι-ρωσική στάση των ανατολικοευρωπαϊκών μελών της ΕΕ και τη δαμονοποίηση της Μόσχας, με την απελευθέρωση της ενεργειακής αγοράς της ΕΕ που περιορίζει το ρόλο μονοπωλιακών, καθετοποιημένων επιχειρήσεων εντός αυτής (εκκρεμούν δικαστικές διαμάχες για το κατά πόσο η Gazprom με τη δράση της παραβιάζει τη νομοθεσία του τρίτου ενεργειακού πακέτου της ΕΕ), με την πολιτική ρητορική της ΕΕ περί ανάγκης διαφοροποίησης των πηγών, και, κατ' επέκταση, με τις ευρωπαϊκές προσπάθειες μείωσης των ρωσικών εισαγωγών. Η κρίση στην Ουκρανία και οι ψυχρές σχέσεις που χαρακτηρίζουν έκτοτε ΕΕ και Ρωσία φαίνεται να διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στη λήψη σημαντικών αποφάσεων που θα επιφέρουν αλλαγές στην ενεργειακή στρατηγική και ασφάλεια τόσο της ΕΕ όσο και της Ρωσίας, και, φυσικά, στις διμερείς ενεργειακές τους σχέσεις.

Η πρώτη αφορά την πολυδιαφημισμένη υπογραφή συμφωνίας ανάμεσα σε Ρωσία και Κίνα για την κατασκευή ενός αγωγού φυσικού αερίου που θα μεταφέρει ρωσικό αέριο (38 δις κ.μ. ετησίως αρχικά, με στόχο να γίνουν 61 δις κ.μ. στο μέλλον) στις βόρειες επαρχίες της Κίνας. Οι διαπραγματεύσεις κράτησαν μία ολόκληρη δεκαετία με κύριο σημείο τριβής την τελική τιμή παράδοσης του αερίου, η οποία παραμένει μυστήριο αφού οι δύο πλευρές δεν επιθυμούσαν τη δημοσιοποίησή της.¹⁶⁸ Η δεύτερη κίνηση είναι η συμφωνία Ρωσίας-Β. Κορέας για την παραγραφή του μεγαλύτερου μέρους του χρέους της δεύτερης προς την πρώτη με αντάλλαγμα να επιτρέψει η Β. Κορέα τη διέλευση ενός ρωσικού αγωγού φυσικού αερίου από το έδαφός της προς την Ν. Κορέα που έχει ανάγκη από υψηλές ενεργειακές εισαγωγές (και είναι διατεθειμένη να πληρώσει μάλιστα πολύ υψηλές τιμές)¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Luft, G. (2014a). The Sino-Russian gas deal. *Journal of Energy Security*

¹⁶⁹ Luft, G. (2014b). Will Korea be the next Ukraine? *Journal of Energy Security*.

Η χρονική συγκυρία, φυσικά, δεν είναι τυχαία. Η κρίση στην Ουκρανία δυναμίτισε τις σχέσεις της Ρωσίας τόσο με την ΕΕ όσο και τις ΗΠΑ και κατέδειξε το εύρος των διαφωνιών τους. Δημιούργησε έτσι περαιτέρω ανησυχίες στο ρωσικό στρατόπεδο για τη δέσμευση της ΕΕ στη συνέχιση της ενεργειακής τους συνεργασίας τους για πολιτικούς λόγους. Παράλληλα, ο ακόμη σημαντικός – αν και μειούμενος – διαμετακομιστικός ρόλος της Ουκρανίας στο ευρω-ρωσικό ενεργειακό εμπόριο αποτελεί αποσταθεροποιητικό παράγοντα. Η στροφή στις ασιατικές αγορές καθιστά σαφές ότι η Ρωσία αποδοκιμάζει τη στάση της ΕΕ, τον αναπροσανατολισμό της Ουκρανίας και τη συμμαχία των δύο πλευρών (μαζί με τις ΗΠΑ). Περνά, επιπλέον, το πολιτικό μήνυμα ότι η Ρωσία έχει τη δυνατότητα να δημιουργεί προσχώματα και συμμαχίες σε πολλά μέτωπα (κάτι το οποίο ωστόσο δεν πρέπει να υπερτιμάται δεδομένων των ακανθωδών σινο-ρωσικών σχέσεων)¹⁷⁰. Η υλοποίηση της «απειλής» προς την Ευρώπη ότι θα διαφοροποιήσει τις αγορές της προκειμένου να μην εξαρτάται από την ευρωπαϊκή αγορά αερίου δεν πρέπει να προξενεί αναίτιες αντιδράσεις. Ευρωπαϊκή Ένωση και Ρωσία είναι αλληλεξαρτημένες στον τομέα του φυσικού αερίου εμπορεύμενες περίτα 135 δις κ.μ. ετησίως. Μάλιστα, ενώ το 1/3 των ευρωπαϊκών εισαγωγών προέρχεται από τη Ρωσία, τα 2/3 των ρωσικών εξαγωγών διοχετεύονται στην αγορά της ΕΕ. Η κατάσταση αυτή δημιουργεί αμφίπλευρα ενστάσεις περί υπερβολικής εξάρτησης και συνοδεύεται, και πάλι αμφίπλευρα, από ρητορική και πολιτικές κινήσεις ελαχιστοποίησης της εξάρτησης και διαφοροποίησης των πηγών/ αγορών για περισσότερο από μια δεκαετία. Η περίφημη συζήτηση για την κατασκευή ενός υποκασπιακού αγωγού, ή του αγωγού Nabucco, αλλά και η κατασκευή του αγωγού Νοτίου Καυκάσου (South Caucasus Gas Corridor) που φτάνει μέσα από το διαμετακομιστικό αγωγό Ελλάδας-Τουρκίας ως τη χώρα μας και θα συνδεθεί με τον υπό κατασκευή αγωγό TAP, εντάσσονται σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο.

Η ρωσική κίνηση φέρει τόσο πλεονεκτήματα γι' αυτήν όσο και σημαντικά κόστη. Η συνεργασία στον τομέα του φυσικού αερίου, δεδομένου ότι πραγματοποιείται κατά βάση μέσω αγωγών, δένει τις συναλλασσόμενες πλευρές σε μια μακροχρόνια συνεργασία¹⁷¹. Γι' αυτό και κάθε τέτοια κίνηση αφενός προϋποθέτει ταύτιση απόψεων και στόχευσης, και αφετέρου δημιουργεί μία δυναμική συνεργασίας στο άμεσο και απώτερο μέλλον. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για στρατηγικές κινήσεις με σημαντική επίπτωση στις διμερείς σχέσεις σε βάθος χρόνου. Η Ρωσία αντιλαμβάνεται ότι η μείωση του μεριδίου της στην ευρωπαϊκή αγορά θα

¹⁷⁰ Pirani, S., Stern, J., & Yafimava, K. (2014). *What the Ukraine crisis means for the gas markets*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

¹⁷¹ Luft, G. (2014a). The Sino-Russian gas deal. *Journal of Energy Security*.

συνεπάγεται και μικρότερη επιρροή σε αυτήν. Γι' αυτό και για χρόνια φερόταν απρόθυμη να προχωρήσει σε ανοίγματα σε τρίτες αγορές. Ωστόσο, μία σειρά από παράγοντες λειτουργούν ευνοϊκά προς τη διαφοροποίηση των αγορών για το ρωσικό αέριο. Πρώτον, τα νέα ρωσικά κοιτάσματα βρίσκονται στο ανατολικό τμήμα της χώρας, με αποτέλεσμα η στοιχειώδης οικονομική λογική να παραπέμπει σε οικονομική συνεργασία με τη γείτονα Κίνα. Δεύτερον, η Κίνα δεν εγείρει τα ζητήματα που εγείρει η ΕΕ (απελευθέρωση των αγορών, συσχετισμός με ζητήματα εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής κλπ.), αποτελεί δηλαδή πολύ πιο «εύκολο» οικονομικό εταίρο¹⁷². Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, το ύψος των τιμών διάθεσης μάλλον δεν είναι τόσο ικανοποιητικό όσο αυτό που πληρώνουν οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις και τα ευρωπαϊκά νοικοκυριά, κάτι που Ρωσία και Κίνα προτίμησαν να κρατήσουν κρυφό για προφανείς λόγους.

Επιπλέον, ενώ η αποκλειστική παροχή χωρών όπως οι βαλτικές και η Πολωνία με ρωσικό αέριο συνεπαγόταν δυνητικά μεγάλη επιρροή σε αυτές, η παροχή αερίου στην Κίνα δε δίνει το πάνω χέρι στη Μόσχα, που ούτως ή άλλως θα χρειάζεται τις ενεργειακές προσόδους για να στηρίξει τον προϋπολογισμό της.¹⁷³

¹⁷² Luft, G. (2014a). The Sino-Russian gas deal. *Journal of Energy Security*.

¹⁷³ Luft, G. (2014a). The Sino-Russian gas deal. *Journal of Energy Security*.

8. Επίλογος

Όπως αναφέρθηκε οι προσπάθειες της ΕΕ να μειώσει την εξάρτησή της από το ρωσικό φυσικό αέριο από πλευράς ΕΕ -σύμφωνα με τις βασικές της αξίες- εστιάζονται κυρίως στη θεσμοθέτηση της ενεργειακής σχέσης ΕΕ-Ρωσίας. Πράγματι, έχει προταθεί ότι, η κοινή ενεργειακή πολιτική της ΕΕ, σε μεγάλο βαθμό, βασίζεται σε μια προσπάθεια να εξάγει τις κανονιστικές και πολιτικές αξίες της Ένωσης, προκειμένου να δημιουργηθούν ισότιμοι όροι ανταγωνισμού για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Η θεσμοκεντρική προσέγγιση της ΕΕ αντιμετωπίζει, ωστόσο, την ισχυρή άρνηση της Ρωσίας. Η Ρωσία, μια χώρα η οποία επιδιώκει να αναβιώσει τη χαμένη δύναμή της στη διεθνή σκηνή, ακολουθεί μια ρεαλιστική εξωτερική πολιτική. Η Ρωσία αρνείται να αγκαλιάσει τις αξίες της ΕΕ και να ευθυγραμμίσει τη νομοθεσία της με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η *realpolitik* προσέγγιση της Ρωσίας, με την προστασία της εθνικής κυριαρχίας και των εθνικών συμφερόντων στο προσκήνιο, δεν αφήνει πολλά περιθώρια για την θεσμοκεντρική προσέγγιση και τις πολυμερείς πολιτικές που προωθεί η ΕΕ.

Σε αντίθεση με την ελευθέρωση, όπως ζητήθηκε από την ΕΕ, η ρωσική αγορά ενέργειας είναι, και θα παραμείνει, υπό στενή κυβερνητική ρύθμιση. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, τα συμφέροντα και οι ημερήσιες διατάξεις της Gazprom και της ρωσικής κυβέρνησης είναι στενά συνυφασμένα. Πράγματι, έχει αποδειχθεί ότι η Ρωσία χρησιμοποιεί συχνά την ενέργεια ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής και εργαλιοποιεί την Gazprom σε αυτό. Σε αυτό το πλαίσιο, έχουν εξεταστεί οι γεωπολιτικές φιλοδοξίες της Ρωσίας, όπως φάνηκαν από την πρόσφατη προσάρτηση της Κριμαίας, αλλά και την γεωπολιτική στροφή προς την Κίνα. Ως μέτρο της εθνικής ασφάλειας, η Ρωσία επιδιώκει να καθιερώσει μια σφαίρα επιρροής πάνω στις γειτονικές χώρες, μια πολιτική που έρχεται σε άμεση σύγκρουση με τα συμφέροντα και τις πολιτικές στις χώρες παραγωγής ενέργειας της ΕΕ, όπου η ΕΕ προσπαθεί να δημιουργήσει νέες ενεργειακές σχέσεις.

Στον τομέα της ενέργειας, η θέση της ΕΕ έναντι αυτής της Ρωσίας είναι αδύναμη λόγω των διαφορετικών ενεργειακών συμφερόντων των κρατών μελών και των επιδιώξεων των εθνικών συμφερόντων. Στον πυρήνα αυτού του προβλήματος είναι η έλλειψη νομιμότητας της ΕΕ επί των ενεργειακών πολιτικών των κρατών – μελών της. Η αδυναμία αυτή επιτείνεται από το γενικό χάσμα μεταξύ των προσεγγίσεων των κρατών – μελών για τη Ρωσία, που κυμαίνονται από τις προσεγγίσεις ορισμένων από τα νέα ανατολικά κράτη μέλη που θεωρούν τη Ρωσία ως απειλή, έως τις στενές, ειδικές σχέσεις που διατηρεί με τους «Big Four» από την

ΕΕ. Έχει αποδειχθεί ότι η Μόσχα εκμεταλλεύομενη αυτό το διχασμό και λόγω της επιδίωξης μιας στρατηγικής «διαίρει και βασίλευε», θέτει τη βάση για τη θέσπιση των διμερών σχέσεων με τα βασικά κράτη - μέλη, υπονομεύοντας έτσι την ΕΕ, διασφαλίζοντας παράλληλα τη συνεχιζόμενη συνολική ευρωπαϊκή εξάρτηση από το ρωσικό αέριο. Τέλος, έχει υποστηριχθεί ότι, η ενέργεια της ΕΕ, καθώς και η ευρύτερη πολιτική προσέγγιση με τη Ρωσία έχει αποδυναμωθεί σημαντικά από μια θεμελιώδη παρεξήγηση της φύσης της Ρωσίας. Σύμφωνα με το επιχείρημα του Keohane *«εξαιτίας της αφέλειας του θεσμοκεντρισμού για την ισχύ και τις συγκρούσεις, η ΕΕ αδυνατεί να αντιμετωπίσει τη Ρωσία με ρεαλιστικούς όρους, δηλ. ως στρατηγικό αντίπαλο»*. Ομοίως, πολλά κράτη - μέλη αδυνατούν να δουν την Gazprom ως πολιτικό εργαλείο ισχύος της ρωσικής κυβέρνησης. Συνολικά, η ενεργειακή σχέση ΕΕ-Ρωσίας έχει απεικονιστεί ως δύο ριζικά αντίθετες προσεγγίσεις για τις διεθνείς σχέσεις που είναι αδύνατο να γεφυρωθούν. Έχει επισημανθεί επίσης ότι η θεσμοκετρική προσέγγιση και την κανονιστική «soft power» της Ε.Ε., αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες, στον τομέα της ενέργειας, καθώς και στο ευρύτερο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής, όταν έρχονται αντιμέτωποι με την *realpolitik* και τη «hard power» της Ρωσίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιγιζάκη Α. (2014), Ενεργειακά Δίκτυα και Διεθνείς Σχέσεις στο: Φαραντούρης Ν. (2014), *Ενέργεια: Δίκτυα & Υποδομές* (2014), *Νομική Βιβλιοθήκη*.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2004), Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/e/FTU_6.5.4.pdf
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) Πράσινη Βίβλος: Ευρωπαϊκή στρατηγική για αειφόρο, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:l27062&from=EL>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007) Μια ενεργειακή πολιτική για την Ευρώπη, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=URISERV:l27067&from=EN>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2009), Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας – Ανατολική Εταιρική Σχέση, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/exoterikes-skheseis-europaikε-politike-geitonias.html?page=2>
- Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1992), Συνθήκη του Μάαστριχτ. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_el.pdf
- Φαραντούρης Ν. (2012), *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία & Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Aalto, P. (2007) *The EU-Russia Energy Dialogue and the Future of European Integration: From Economic to Politico-Normative Narratives* σε: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate.
- Aalto, P. & Tynkkynen, N. (2007) *The Nordic Countries: Engaging Russia, Trading Energy or Taming Environmental Threats?* στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate.
- Aalto, P. & Westphal, K. (2007) *Introduction* σε: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate.
- Baev, P.K. (2008) *Russian Energy Policy and Military Power*, London, Routledge.
- Baran, Z. (2007) 'EU Energy Security: Time to End Russian Leverage', *The Washington Quarterly*, 30 (4).

- Barnes, J., Hayes, M.H., Jaffe, A.M., Victor, D.G. (2006) Introduction to the Study in: Victor, D.G., Jaffe, A.M., Hayes, M.H. (eds.) *Natural Gas and Geopolitics: from 1970-2040*, Cambridge, Cambridge University Press. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://assets.cambridge.org/97805218/65036/frontmatter/9780521865036_frontmatter.pdf
- Barnett, M. (2005) Social Constructivism στο: Baylis, J. & Smith, S. (eds.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 3rd, Oxford, Oxford University Press.
- BBC (2009) 'Belarus and Europe Inch Closer', 7 May, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8037923.stm>
- BBC (2010) 'Belarus 'to Suspend Gas Transit to Europe'', 22 June, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.co.uk/news/10375853>
- BBC (2010) 'Finland's Parliament Approves Two New Nuclear Reactors', 1 July, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.co.uk/news/10474511>
- BBC (2010) 'Russia Cuts Belarus Gas Supplies over Debt', 21 June, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.co.uk/news/10362731> .
- BBC (2010) 'Belarus Joins Russia and Kazakhstan Customs Union', 5 July, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.co.uk/news/10507601>
- Belyi, A.V. & Klaus, U.G. (2007) 'Russia's Gas Exports and Transit Dispute Resolution under the ECT: Missed Opportunities for Gazprom or False Hopes in Europe?', *Journal of Energy & Natural Resources Law*, 25 (3).
- Berg, E. (2007) The Baltic Gateway: A Corridor Leading Towards Three Different Directions? στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate.
- Bilgin, M. (2009) 'Geopolitics of European Natural Gas Demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East', *Energy Policy*, 37 (11).
- Checchi, A. et al. (2009), Long-term energy security risks for Europe: a sector-specific approach, CEPS Working Document, no. 309.
- CIEP (2008), *The gas supply outlook for Europe. The roles of pipeline gas and LNG*, Clingendael International Energy Programme, The Hague.
- Deutsche Welle (2010) 'Finland's Nuclear Power Plans Worry Renewable Energy Advocates', 30 June, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.dwworld.de/dw/article/0,,5746334,00.html>

- Dunne, T. & Schmidt, B.C. (2005) Realism in: Baylis, J. & Smith, S. (eds.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 3rd, Oxford, Oxford University Press.
- Egenhofer, C., & Behrens, A. (2008). *Two sides of the same coin? Securing European energy supplies with internal and external policies*. Brussels: CEPS.
- Euronews (2010) 'Gazprom Responds to Belarus Gas Dispute', 25 June, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.euronews.com/2010/06/25/gazprom-responds-to-belarus-gas-dispute>
- Finon, D. & Locatelli, C. (2008) 'Russian and European Gas Interdependence: Could Contractual Trade Channel Geopolitics?', *Energy Policy*, 36 (1).
- Glaser, C.L. (1995) 'Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help', *International Security*, 19 (3).
- Goldthau, A. (2008) 'Rhetoric versus Reality: Russian Threats to European Energy Supply', *Energy Policy*, 36 (2).
- Grigoryev, Y. (2007) 'Today or not Today: Deregulating the Russian Gas Sector', *Energy Policy*, 35 (5). Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1137645
- Grigoryev, Y. (2007) 'Today or not Today: Deregulating the Russian Gas Sector', *Energy Policy*, 35 (5).
- Haukkala, H. (2009) 'Lost in Translation? Why the EU has Failed to Influence Russia's Development', *Europe-Asia Studies*, 61 (10).
- Heinrich, A. (2008) 'Under the Kremlin's Thumb: Does Increased State Control in the Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?', *Europe-Asia Studies*, 60 (9).
- Helm, D. (2007) *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*. Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/228946378_The_Russian_Dimension_and_Europe's_External_Energy_Policy_September
- Jupille, J. & Caporaso, J.A. (1999) 'Institutionalism and the European Union: Beyond IR and Comparative Politics', *Annual Review of Political Science*, 2.
- Keohane, R.O. (2005) *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, 2nd, Princeton, N.J., Princeton University Press.
- Laffan, B. (2001) 'The European Union Polity: A Union of Regulative, Normative and Cognitive Pillars', *Journal of European Public Policy*, 8 (5).

- Leal-Arcas, R. (2009) ‘The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?’, *European Foreign Affairs Review*, 14 (3).
- Legro, J.W. & Moravcsik, A. (1999) ‘Is Anybody Still a Realist?’, *International Security*, 24 (2).
- Leonard, M. & Popescu, N. (2007) *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London, European Council of Foreign Relations, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_power_audit_of_eu_russia_relations
- Light, M. (2008) ‘Keynote Article: Russia and the EU: Strategic Partners or Strategic Rivals?’, *Journal of Common Market Studies*, 46 (Special Issue: The JCMS Annual Review of the European Union in 2007).
- Lucas, E. (2008) *The New Cold War: Putin’s Russia and the Threat to the West*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Luft, G. (2014b). Will Korea be the next Ukraine? *Journal of Energy Security*.
- McGowan, F. (2008) ‘Can the European Union’s Market Liberalism Ensure Energy Security in a Time of ‘Economic Nationalism?’’, *Journal of Contemporary European Research*, 4 (2).
- Mearsheimer, J.J. (1995) ‘The False Promise of International Institutions’, *International Security*, 19 (3). Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0021.pdf>
- Milov, V. (2008) *Russia and the West: the Energy Factor*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://csis.org/files/media/csis/pubs/080731_milov_russia&west_web.pdf
- Morozov, V. (2007) Energy Dialogue and the Future of Russia: Politics and Economics in the Struggle for Europe in: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe’s Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate.
- Nye, J.S. (2004) *Ήπια Ισχύς: Το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Pirani, S., Stern, J., & Yafimava, K. (2014). *What the Ukraine crisis means for the gas markets*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.
- Reymond, M. (2007) ‘European Key Issues Concerning Natural Gas: Dependence and Vulnerability’, *Energy Policy*, 35 (8).
- Riley, A. & Umbach, F. (2007) ‘Out of Gas’, *Internationale Politik* (Global Edition).

- Risse, T. (2009) Social Constructivism and European Integration in: Wiener, A. & Diez, T. (eds.) *European Integration Theory*, 2nd, Oxford, Oxford University Press.
- Rumer, E.B. (2007) *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, Adelphi Paper no: 390, Abingdon, Routledge for the International Institute for Strategic Studies.
- Smith, K.C. (2008) *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*, Washington D.C., Center for Strategic and International Studies, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf
- Spanjer, A. (2007) 'Russian Gas Price Reform and the EU-Russia Gas Relationship: Incentives, Consequences and European Security of Supply', *Energy Policy*, 35 (5).
- Stern, J. (2005), *The future of Russian gas and Gazprom*, Oxford: Oxford University Press.
- Stewart, C. (2008) Inflation threatens an era of growth, *Moscow Times*, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: www.cdi.org/russia/johnson/2008-106-31.cfm
- Tkachenko, S.L. (2007) *Actors in Russia's Energy Policy towards the EU* στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate.
- Umbach, F. (2006) 'Europe's Next Cold War: The European Union Needs a Plan to Secure its Energy Security', *Internationale Politik* (Global Edition). Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/13095>
- Umbach, F. (2010) 'Global Energy Security and the Implications for the EU', *Energy Policy*, 38 (3).
- Van Der Meulen, E.F. (2009) 'Gas Supply and EU-Russia Relations', *Europe-Asia Studies*, 61 (5).
- Victor, D. et al (eds.) (2006), *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*, Cambridge: Cambridge University Press
- Victor, N.M. & Victor, D.G. (2006) *Bypassing Ukraine: Exporting Russian Gas to Poland and Germany* σε: Victor, D.G., Jaffe, A.M., Hayes, M.H. (eds.) *Natural Gas and Geopolitics: from 1970-2040*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Volk, Y. (2006) *Russia's NGO law: an attack on freedom and civil society*, The Heritage Foundation, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: www.heritage.org/research/russiaandeurasia/wml090.cfm

- Walt, S.M. (1998) 'International Relations: One World, Many Theories', *Foreign Policy*, 110.
- Waltz, K.N. (1979) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Εκδόσεις Ποιότητα.
- Westphal, K. (2007) Germany and the EU-Russia Energy Dialogue στο: Aalto, P. (ed.) *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*, Aldershot, Ashgate.
- Wiener, A. (2006) Constructivism and Sociological Institutionalism in: Cini, M. & Bourne, A.K. (eds.) *Palgrave Advances in European Union Studies*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Zakaria, F. (1997) The rise of illiberal democracy, *Foreign Affairs*.